

จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ธรรมทานเพื่อการศึกษา

รศ.ดร.ชลิตา เล็กสมบูรณ์

พ.ศ. ๒๕๖๗

จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-7736-63-2

ชื่อเดิม: พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์

พิมพ์ครั้งแรก - พฤศจิกายน ๒๕๓๖

พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ — มกราคม ๒๕๖๗ ๑,๐๐๐ เล่ม

- ธรรมทานเพื่อการศึกษา จาก รศ.ดร.ชลิตา เล็กสมบุญ
วิชาการแทนคนบดเคี้ยวสหวิทยาการจัดการและเทคโนโลยี
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

แบบปก: สุภัค ถาวรนิติกุล

[ตัวเลข “พิมพ์ครั้งที่ ๑๕” นี้ เป็นอย่างต่ำ โดยนับตามหลักฐานเท่าที่พบ -
ยังอยู่ระหว่างรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ตัวเลขจริง]

พิมพ์เป็นธรรมทาน โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์
ท่านผู้ประสงค์จัดพิมพ์ โปรดติดต่อขออนุญาตที่
วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระพี้ อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐
<http://www.watnyanaves.net>

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

รศ.ดร.ชลิตา เล็กสมบุญณ์ มีกัลยาณฉันทะที่จะเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาให้กว้างขวางออกไป ประจวบว่า ในระยะเวลาใกล้ๆ นี้ ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ ๑๑/๒๕๖๖ เมื่อวันที่จันทร์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๖ ที่ประชุมได้มีมติอนุมัติการจัดตั้ง คณะสหวิทยาการจัดการและเทคโนโลยี โดยมีสำนักงานเขตบริหารการเรียนรู้พื้นที่สุพรรณบุรี ตั้งอยู่ที่ จ.สุพรรณบุรี

ณ โอกาสนี้ รศ.ดร.ชลิตา เล็กสมบุญณ์ ผู้รักษาการแทนคณบดี คณะสหวิทยาการจัดการและเทคโนโลยี ได้แจ้งความประสงค์ที่จะจัดพิมพ์หนังสือ *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?* เพื่อแจกมอบเป็นธรรมเนียมทางการศึกษา ตามบุญเจตนาที่ได้ตั้งไว้

ขออนุโมทนาธรรมทานบุญกิริยาของ รศ.ดร.ชลิตา เล็กสมบุญณ์ ในการส่งเสริมการศึกษา ซึ่งเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ที่สำคัญในการพัฒนาคนพัฒนาสังคม อันเป็นงานที่จำเป็นยิ่งในทุกยุคสมัย ขอให้งานกุศลนี้สัมฤทธิ์ผลที่มุ่งหมาย เพื่อความดีงาม ความเจริญ มั่นคง และความสงบสุขของชีวิตและสังคม ตลอดกาลยี่นนานสืบไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๔ มกราคม ๒๕๖๗

สารบัญ

อนุโมทนา	ก
จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?	๑
ความหมายของกรรม	๒
ประเภทของกรรม	๓
โลกมนุษย์ในระบบของกฎกรรมชาติ	๕
ทิศทางและความเป็นไปของเจตจำนง	๘
ธรรมชาติของมนุษย์ที่ทำให้ต้องมีการศึกษา	๙
แนวคิดพื้นฐานของพุทธศาสนาในการพัฒนามนุษย์	๑๗
กระบวนการของการศึกษา หรือระบบการพัฒนามนุษย์	๒๔
ศักยภาพของมนุษย์: ธรรมชาติที่เอื้อต่อการพัฒนา	๓๑
ไตรสิกขา: หลักการสำคัญของการพัฒนามนุษย์	๓๔
ปฏิบัติการด้วยสิกขา แล้ววัดผลด้วยภาวนา	๓๗
ระบบไตรสิกขาเพื่อให้องค์รวมพัฒนาอย่างมีดุลยภาพ	๔๑
วินัยคือการจัดสรรให้เกิดโอกาสในการพัฒนา	๔๕
ข้อควรสังเกตเกี่ยวกับการพัฒนาในระดับพฤติกรรม	๔๘
สิ้นอำนาจของवासนา กิเลสการศึกษา เป็นเสรีชน	๕๒
บันทึกของผู้บรรยาย	(๕๕)

จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร*

การบรรยายธรรมครั้งนี้ มีความเป็นมาสืบเนื่องจากการที่ผู้อำนวยการ และอาจารย์ จากสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้มาปรึกษาและขอคำแนะนำจากอาตมา ในการเขียนคำอธิบายรายวิชา พุทธศาสนากับการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งเป็นรายวิชาหนึ่งในหลักสูตรบัณฑิตศึกษาทางพฤติกรรมศาสตร์ สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ ผู้สร้างรายวิชานี้มีความมุ่งหมาย โดยต้องการให้นิสิตที่เรียนได้รู้ว่า พุทธศาสนาของเรานั้นสามารถนำมาวิเคราะห์พฤติกรรมของบุคคลได้อย่างไร? และเมื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของบุคคลได้แล้ว จะมีวิธีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาพฤติกรรมของตนเองให้ดีขึ้น โดยนำหลักการทางพระพุทธศาสนามาใช้ได้อย่างไร?

อาตมามีความเห็นว่ หลักธรรมสำคัญที่ตรงกับเรื่องนี้ ก็คือเรื่อง กรรม กับ สิกขา

กรรม ก็คือ เรื่องของพฤติกรรม หรือการกระทำของบุคคล และ สิกขา หรือการศึกษา ก็คือการพัฒนาพฤติกรรมนั้น ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มาทั้งสองอย่าง

* ธรรมกถา โดยอาราธนาของ รศ.ดร.ผจงจิต อินทสุวรรณ ผู้อำนวยการ พร้อมด้วยอาจารย์ จากสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ณ สถานพำนักสงฆ์ สบายใจธรรม เขาสำโรงดงยาง อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๓๖

ความหมายของกรรม

กรรม เป็นกระบวนการปรุงแต่งสร้างสรรพชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องของการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ แต่คำว่ากรรมนั้น เมื่อจะพูดให้คนทั่วไปที่เป็นชาวบ้านเข้าใจ ก็ต้องพยายามพูดให้มองเห็นเป็นรูปธรรม และเมื่อไม่มีการศึกษาต่อไปให้ชัดเจน บางทีความหมายก็เขวหรือเพี้ยนไปจนกลายเป็นมองว่า กรรมเหมือนกับเป็นขึ้นเป็นอันหรือเป็นของที่อยู่นอกตัวลอยมา แต่อันที่จริงแล้ว *กรรม* ก็คือการกระทำ แต่คำว่ากรรมกระทำในที่นี้ มีความหมายในทางวิชาการ ไม่ใช่แค่เป็นคำศัพท์สามัญคำหนึ่งเท่านั้น

เริ่มด้วยความหมายง่ายๆ ในระดับที่กว้างที่สุด *กรรม* หรือการกระทำนั้น หมายถึง การงานอาชีพ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

คนจะเป็นชาวนา ก็เพราะกรรม คนจะเป็นกษัตริย์
ก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิต ก็เพราะกรรม เป็นโจร ก็
เพราะกรรม [วาเสฏฐสูตร, ๒๕/๓๘๒]

แล้วก็มีคำขยายความว่า ใครทำนา ไถนา หว่านข้าว ปลูกข้าว คนนั้นก็จะเป็นชาวนา ใครปกครองบ้านเมือง คนนั้นก็จะเป็นกษัตริย์ ใครเป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดิน คนนั้นก็จะเป็นปุโรหิต ใครลักขโมยของผู้อื่น ก็เป็นโจร

ที่ว่าเป็นโจรเพราะกรรม หรือเป็นอะไรๆ เพราะกรรม มีความหมายที่พระพุทธเจ้าตรัสแท้ๆ อย่างนี้ นี่คือกรรมตามความหมายของคำศัพท์ในระดับที่ง่าย ๆ กว้างๆ มองเห็นในสังคมทั่วไป

ส่วน *กรรม* ในความหมายที่ละเอียดลึกลงไป ก็คือ พฤติกรรม ทุกอย่าง ทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏออกมาภายนอก ซึ่งรวมถึง พฤติกรรมส่วนใหญ่ของบุคคลที่เรียกว่าอาชีพการงานนั้นด้วย และเมื่อเจาะลงไปให้ถึงตัวจริง ก็จะทำให้เห็นว่า พฤติกรรมทั้งหลายเหล่านี้ มาจากเจตจำนง ความคิดนึก ความตั้งใจคิดหมาย การเลือก ตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร ถ้าพฤติกรรมเป็นไปโดยไม่มีเจตจำนง ก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะฉะนั้น ในทางหลักวิชาแท้ๆ จึงถือว่า *กรรม* หมายถึง เจตจำนง หรือเจตนา ซึ่งเป็นทั้งที่มาและเป็นแกน ของพฤติกรรมทุกอย่าง แต่ทว่าพฤติกรรมส่วนใหญ่ของบุคคลจะ ปรากฏออกมาที่อาชีพการงาน

ดังนั้น โดยสรุป *กรรม* ในความหมายง่าย ๆ ก็คือ การงาน อาชีพ แต่อันที่จริงแล้ว กรรม จะต้องครอบคลุมไปถึงพฤติกรรม การกระทำทั้งหมด และไม่ใช่ว่าเฉพาะที่แสดงออกมาทางกายเพียง อย่างเดียว ยังรวมถึงพฤติกรรมที่แสดงออกทางวาจา และการคิด นึก การคิดปรุงแต่งในใจด้วย ซึ่งเป็นไปด้วยเจตจำนง หรือเจตนา นี้เป็นความหมายของกรรมที่พร้อมสมบูรณ์ในทางพุทธศาสนา

ประเภทของกรรม

จากความหมายของคำว่า กรรม ดังที่กล่าวมาแล้ว ในพุทธ ศาสนาจึงแบ่งกรรมออกเป็น ๓ ด้าน คือ [๑๓/๖๔]

๑. *กายกรรม* ได้แก่ การกระทำทางกาย ดังเช่นการเคลื่อนไหว ร่างกาย การใช้ร่างกายทำกิจกรรมต่างๆ
๒. *วจีกรรม* ได้แก่ การกระทำทางวาจา ดังเช่น การพูด การ สื่อสาร การเขียนหนังสือ

๓. *มโนกรรม* ได้แก่ การกระทำทางใจ ดังเช่น ความคิด ความเชื่อ ความเห็น การยึดถือ

มโนกรรม นี้ในพุทธศาสนาถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะมโนกรรมหรือการกระทำทางใจนี้ หมายถึง กระบวนการคิดทั้งหมด ตั้งแต่ความคิดนึก การคิดปรุงแต่ง รวมทั้งความเชื่อถือ ความคิดเห็น ทศนคติ ค่านิยม แนวความคิด ทฤษฎี ลัทธิ อุดมการณ์ทั้งหลาย ซึ่งทางพระใช้คำรวมคำเดียวว่า *ทิฏฐิ*” เช่น สัมมาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น มโนกรรม คือ *ทิฏฐิ*นี้เป็นตัวกำหนดทิศทางและความเป็นไปของสังคม ตลอดจนอารยธรรมของมนุษยชาติทั้งหมด ดังเช่นแนวความคิดที่มุ่งจะพิชิตธรรมชาติ ซึ่งเป็นตัวบันดาลอยู่เบื้องหลังพัฒนาการของอารยธรรมตะวันตกที่เป็นมาจนถึงปัจจุบัน

แต่สิ่งที่เป็นแกนกลางร่วมกันของกรรมทั้ง ๓ ประการนี้ก็คือ *เจตจำนง* ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า “*เจตนาหิ ภิกขเว กมมํ วทามิ*” [๒๒/๓๓๔] แปลความได้ว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม” คือเจตนาในความหมายว่า เจตจำนง ความตั้งใจจิตคิดหมาย การเลือกตัดสินใจว่าจะเอาอย่างไร

ในการกระทำ ในการพูดจาสื่อสารและในความคิดทุกกรณี มีเจตจำนงอยู่ ที่แท้ กรรมก็คือตัวเจตจำนงนี้เอง และโลกมนุษย์นั้นถือว่าเป็นโลกแห่งเจตจำนง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นและเป็นไปในโลกมนุษย์ คือ ในสังคมนั้น เกิดจากและเป็นไปตามเจตจำนงของมนุษย์ทั้งสิ้น เจตจำนงเป็นปัจจัยในระบบของธรรมชาติส่วนที่มนุษย์เป็นเจ้าของเรื่อง หรือเป็นผู้รับผิดชอบ

โลกมนุษย์ในระบบของกฎธรรมชาติ

พุทธศาสนาถือว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เรียกว่าความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และในระบบของความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น เพื่อความสะดวก แยกได้เป็นกฎย่อยๆ ๕ กฎ ดังนี้ [ที.อ.๒/๓๔]

๑. **อุตุนิยาม** คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความเป็นไปของโลกวัตถุ สิ่งทั้งหลายในโลกของวัตถุเป็นไปตามเหตุปัจจัยด้านกายภาพนี้ เช่น ดิน ฟ้า อากาศ ฤดูกาล การเคลื่อนไหวของสิ่งต่างๆ เช่น โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ หมุนไปเท่านี้กำหนดเป็นวันหนึ่ง หมุนไปเท่านี้กำหนดเป็นปีหนึ่ง ความเป็นไปอย่างนี้ถือว่าเกิดขึ้นและเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่เป็นเหตุปัจจัยที่ไม่มีเจตนา ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยในโลกของวัตถุนี้จะมีความสม่ำเสมอค่อนข้างแน่นอน เช่น โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ หมุนเวียนไปตามกฎธรรมชาติค่อนข้างลงตัวและสม่ำเสมอ

๒. **พีชนิยาม** คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับพืชพันธุ์ เช่น ความเจริญเติบโตของต้นไม้ ตั้งแต่มีเมล็ดพืชมาปลูกแล้วกิ่งอกงามกลายเป็นต้นพืช เมล็ดพืชอะไรก็ออกผลเป็นพืชชนิดนั้น แล้วพืชชนิดนั้นก็จะมีความเป็นไปในชีวิตของมันอย่างนั้นๆ ตลอดจนเรื่องชีวิตของมนุษย์ การเกิดของมนุษย์ การแบ่งชาติพันธุ์ของมนุษย์

๓. **จิตนิยาม** คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่นว่าจิตเป็นอย่างไร มีธรรมชาติเป็นอย่างไร มีการเกิดดับ มีการสืบต่ออย่างไร จิตที่มีคุณสมบัติอย่างนี้ประกอบแล้ว จะมีสภาพเป็นอย่างไร คุณสมบัติอย่างไหนเข้ากันได้และเข้ากันไม่ได้ ในขณะที่จิตเดียวกัน ถ้าจิตมีคุณสมบัตินี้เกิดขึ้น จะมีคุณสมบัติอื่นอะไรเกิดขึ้นได้อีกบ้าง หรือถ้าอันนี้เกิดแล้ว อันนั้นเกิดขึ้นด้วยไม่ได้เลย เป็นต้น

๔. *กรรมนิยาม* คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ หรือพูดให้กว้างว่าของสัตว์ทั้งหลาย หมายถึงกฎเกณฑ์แห่งเจตจำนง หรือความเป็นเหตุเป็นผลในด้านพฤติกรรมมนุษย์ ที่เรียกว่า*กฎแห่งกรรม*

พุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เพราะฉะนั้น การกระทำของมนุษย์ก็จึงเป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการของธรรมชาติด้วย ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็เป็นการเคลื่อนไหวที่เป็นไปตามกฎข้อที่ ๑ คือ อุตุนิยาม แต่ถ้าการกระทำหรือเคลื่อนไหวนั้นเกิดจากเจตนา ก็เข้าในกฎข้อ ๔ คือกรรมนิยามนี้

พฤติกรรมที่ประกอบด้วยเจตนานี้เป็นเหตุปัจจัยส่วนที่มนุษย์เป็นเจ้าของเรื่อง และเป็นผู้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ เพราะมนุษย์เป็นผู้ที่กำหนดเจตนาหรือกรรมของตนเองขึ้น แล้วเจตจำนงหรือกรรมของตนเองก็มากำหนดชีวิตตลอดจนสังคมมนุษย์เองด้วย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและสังคม เราตั้งใจคิดหมาย มีเจตจำนงทำการอย่างไรแล้ว ตัวเจตจำนงหรือการกระทำต่างๆ นั้นก็ส่งผลกระทบต่อกันออกไปในระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาติทั้งหมด ซึ่งในที่สุดผลเหล่านั้นทั้งหมดก็กระทบถึงตัวเราในฐานะที่อยู่ในระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยนั้นด้วย

โลกมนุษย์นี้เป็นโลกแห่งเจตจำนง ความเป็นไปในชีวิต การประดิษฐ์คิดสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ความเป็นไปในสังคม อารยธรรมของมนุษย์ ความเจริญและความเสื่อมต่างๆ เหล่านี้อยู่ในขอบข่ายของกฎแห่งกรรม ที่มีลักษณะแตกต่างจากธรรมชาติส่วนอื่นๆ แต่ก็ถือว่าเป็นกฎธรรมชาติส่วนหนึ่ง

๕. **กรรมนิยาม** คือกฎทั่วไปแห่งความเป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย ได้แก่กรรมดาของสิ่งต่างๆ ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ชีวิตมนุษย์มีการเกิดขึ้น แล้วก็มีความตายในที่สุด การที่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น ซึ่งถือเป็นกฎใหญ่ที่ครอบคลุม

ในบรรดากฎทั้ง ๕ ที่กล่าวมานี้ **กรรมนิยาม** เป็นกฎข้อเดียวที่เราจะนำมาศึกษา เพราะกฎแห่งกรรมนี้เป็นกฎแห่งเจตจำนง ซึ่งเป็นส่วนพิเศษของมนุษย์ที่ธรรมชาติในโลกฝ่ายวัตถุไม่มี แม้แต่ชีวิตพวกพืช ก็ไม่มีกฎนี้ สัตว์อื่นทั้งหลายมีส่วนในกฎนี้บ้าง แต่อยู่ในขอบเขตที่จำกัดมาก ไม่เหมือนมนุษย์

มนุษย์มีความพิเศษตรงที่มีเจตจำนงซึ่งเป็นเหมือนหัวหน้าที่นำหรือพาคุณสมบัติต่างๆ ที่มีอยู่ในตัวมาปรุงแต่งเป็นความคิด สร้างสรรค์ จัดทำสิ่งทั้งหลาย และดำเนินกิจการต่างๆ ตลอดจนก่อการทำลายได้อย่างมากมายมหาศาล

กฎแห่งกรรม เป็นกฎที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคมมนุษย์มากที่สุด โดยที่มนุษย์เป็นเจ้าของเรื่อง เป็นผู้ที่สร้างกรรมขึ้นมา เมื่อมนุษย์สร้างหรือกำหนดมันแล้ว มันก็มาสร้างหรือกำหนดเราด้วย ทำให้ชีวิต สังคม และโลกมนุษย์เป็นไปตามวิถีของมัน เราจึงควรต้องเอาใจใส่กับกฎนี้ให้มาก

ส่วนกฎอื่นๆ ก็เป็นไปตามธรรมดา อย่างชีวิตของเรา ร่างกายของเรา ก็เป็นไปตามกฎอุตุนิยาม ต้องขึ้นต่ออุณหภูมิของอากาศ มีเซลล์ที่จะต้องเกิดต้องดับ มีผิวพรรณรูปร่างลักษณะที่เป็นไปตามพีชนิยาม และกระบวนการทำงานของจิตของเราก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของจิตนิยาม กฎพวกนี้เราเพียงแต่รู้แต่เราไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับเท่าไรนัก

จุดที่เราจะต้องเกี่ยวข้องมากที่สุดก็คือ เจตนา หรือ เจตจำนง ในกฎแห่งกรรมนี้ เพราะเราเป็นเจ้าของเรื่องเลยที่เดียว มันเป็นส่วนของมนุษย์แท้ๆ ที่มนุษย์จะเอามาใช้ประโยชน์หรือจะ ทำอย่างไรก็ได้ เราจะจัดการกับชีวิตของตนเองอย่างไร ก็อยู่ใน แดนของกรรมทั้งนั้น

ถ้าเรารู้เรื่องหรือฉลาดในเรื่องกรรมแล้ว เราก็นำกรรมไปใช้ ประโยชน์ โดยเอาเจตจำนงของเราไปจัดสรรเกี่ยวข้องกับกฎอื่น ใช้ กฎอื่นให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์เราได้ทั้งหมด รวมความว่า เรื่อง ของมนุษย์และความพิเศษของมนุษย์นั้น อยู่ที่เรื่องของกรรม

ทิศทางและความเป็นไปของเจตจำนง

ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมด้านไหน ตัวแกนของกรรมก็อยู่ที่ เจตนา หรือเจตจำนง เจตจำนงนี้เป็นตัวมุ่งหน้าหรือวิ่งแล่นไป หรือ อย่างน้อยก็เป็นตัวกำหนดหรือเลือกที่จะเอาอันไหนอย่างไร

แต่มันจะดำเนินไปอย่างไร ก็ต้องมีคุณสมบัติประกอบ ต้องอาศัยคุณสมบัติต่างๆ ที่เข้ามารวม เช่นว่า เจตจำนงนี้มีความ โลกเข้ามาเป็นตัวประกอบหรือเป็นตัวบงการ เจตนาหรือความตั้ง จิตคิดหมายก็ออกไปในทางที่จะเอาจะเข้าไปหา หรือถ้าเกิดมี โทสะเข้ามาเป็นตัวประกอบ เข้ามาควบคุมวิถี เจตจำนงนี้ก็จะคิด หมายออกไป ในทางที่จะทิ้งหรือทำลาย

แต่ถ้ามีปัญหามาเป็นตัวประกอบ เจตจำนงก็จะปรับ พฤติกรรมใหม่ ทำให้ตั้งจิตคิดหมายไปในทางของเหตุผล ให้ทำ การด้วยความรู้ความเข้าใจ เช่น มองเห็นว่า ถ้าทำไปด้วยความ โลก มุ่งจะเอาให้แก่ตัว หรือถ้าคิดไปในทางโกรธ จะทำลายกัน จะ มีผลไม่ดี มีโทษอย่างนั้นๆ ก็ทำให้ปรับพฤติกรรมใหม่ ไม่ทำตาม ความโลก และโทสะ แต่ทำไปตามเหตุผลที่มองเห็นด้วยปัญญา

คุณสมบัตินี้จะมาประกอบเจตนาหรือเจตจำนงนี้มีมากมาย เมื่อมาถึงตรงนี้ก็เป็นเรื่องกระบวนการของกรรม ซึ่งต้องอาศัยการทำงานของจิตมาเกี่ยวข้อง เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติทั้งหลายที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ความเป็นไปของชีวิตและสังคมมนุษย์นั้นเป็นไปตามกรรมนี้เป็นส่วนใหญ่ แต่กฎแห่งกรรมหรือกรรมนิยามนั้นก็สัมพันธ์กันกับกฎธรรมชาติอื่นทั้ง ๔ กฎ สิ่งสำคัญอยู่ที่ว่าเราต้องแยกแยะให้ถูกว่า สิ่งที่เกิดขึ้นมาจากกฎข้อใด หรือมาจากการผสมผสานโยงกันของกฎต่างๆ ข้อไหนบ้าง

อย่างไรก็ตาม ขอเน้นว่า พุทธศาสนาถือว่า กฎข้อที่มีความสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ ก็คือ *กรรมนิยาม* โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรรมนิยามในส่วนที่เกี่ยวกับมโนกรรม

ธรรมชาติของมนุษย์ที่ทำให้ต้องมีการศึกษา

เพื่อความเข้าใจอย่างง่าย ๆ เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ขอให้มองดูตั้งแต่มนุษย์คลอดจากครรภ์มารดาเกิดมามีชีวิตอยู่ในโลก เมื่อจะมีชีวิต ก็ต้องดำรงชีวิตอยู่ให้รอด แต่การที่จะอยู่รอดด้วยดีนี้จะทำอย่างไร

การที่จะอยู่รอดได้ดี ก็คือการทำที่ต้องปฏิบัติต่อชีวิตและสิ่งรอบตัวที่ชีวิตเข้าไปเกี่ยวข้องได้อย่างถูกต้อง ถ้าเราปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ ได้ถูกต้อง ชีวิตของเราก็อยู่รอดปลอดภัยไปเรื่อย แต่ถ้าเราปฏิบัติไม่ถูกต้อง ไม่รู้จะทำอย่างไรกับสิ่งนั้น ก็จะเกิดความติดขัด คับข้องหรือบีบคั้น ความบีบคั้น ติดขัด หรือคับข้องนี้ ทางพระเรียกว่า *ทุกข์* ซึ่งก็คือปัญหาต่ออาการที่จะอยู่รอด หรือการที่จะมีชีวิตอยู่ด้วยดีนั่นเอง

เมื่อเป็นอย่างนี้ คำถามสำคัญจึงเกิดขึ้นว่า ทำอย่างไรจึงจะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่ต้องเกี่ยวข้องได้อย่างถูกต้อง การที่ปฏิบัติไม่ถูกต้อง ก็เพราะไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร การที่ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็เพราะไม่รู้ว่สิ่งนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร ตลอดจนไม่รู้ว่มันเป็นมา เป็นไปอย่างไร เราทำกับมันอย่างไรแล้วจะเกิดผลอย่างไร ฯลฯ พูดสั้นๆ ก็คือ *ไม่รู้* หรือเพราะมี *ความไม่รู้* นั้นเองสรุปว่า ทุกข์ หรือปัญหาเกิดขึ้นแก่ชีวิต เพราะความไม่รู้

เพราะฉะนั้น การที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ให้ผ่านลุล่วงไปได้ ก็ต้องมีความรู้ เช่นต้องรู้ว่มันเป็นคืออะไร เมื่อรู้แล้วก็ปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้ถูกต้อง ก็หมดปัญหา ทุกข์ก็ไม่เกิด หรือถ้าปัญหาเกิดขึ้นแล้ว ก็แก้ได้ ดับทุกข์ได้

แต่ในความเป็นจริง มนุษย์เกิดขึ้นมา ยังไม่มีความรู้ดังที่กล่าว มนุษย์เกิดขึ้นมา ยังไม่รู้ว่ทำอะไรเป็นอะไร ไม่มีความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ตนจะเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือแม้แต่ชีวิตของตนเอง มนุษย์ก็ไม่รู้จักเลย การอยู่รอดและการมีชีวิตอยู่ด้วยดีของมนุษย์ จึงต้องอาศัยการหาความรู้

แหล่งสำคัญเบื้องต้นของการที่จะได้มาซึ่งความรู้ ก็คือการได้รับการฝึกสอนจากมนุษย์อื่น เช่น พ่อแม่ ที่บอกให้รู้ว่จะทำต่อสิ่งนั้นๆ หรือในเรื่องนั้นๆ อย่างไร เมื่อรู้จักทำแล้ว ก็รอดก็โล่งไปได้ แล้วก็จำไว้ทำต่อๆ ไป ซึ่งตรงนี้ มนุษย์ผิดกับสัตว์อื่นๆ เพราะสัตว์อื่นทั้งหลายอยู่ด้วยสัญชาตญาณ ซึ่งอยู่ในฝ่ายของพีชนิยาม ได้อาศัยสัญชาตญาณเป็นเครื่องช่วยอย่างมาก เช่น สัตว์หลายอย่าง พอเกิดมา ก็เดินได้ ว่ายน้ำได้ หากินได้ สามารถช่วยตัวเองได้

แต่สำหรับมนุษย์ พืชินยามมีบทบาทน้อยกว่ากรรมนิยาม มนุษย์เมื่อเกิดขึ้นมา ยังช่วยตัวเองไม่ได้เลย ถ้าถูกทอดทิ้ง ก็ไม่สามารถอยู่ได้ คือไม่รอด

สาระสำคัญในตอนนี สรุปลงเป็นหลักทั่วไป ก็คือว่า เริ่มแรก มนุษย์ยังมี*ความไม่รู้* คือไม่รู้จักอะไร เมื่อไม่รู้จัก ก็ไม่รู้จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ หรือสถานการณ์นั้นๆ อย่างไรจึงจะผ่านลุล่วงหรือรอดปลอดภัยไปรงโง่งไปได้

ที่ว่ามีความไม่รู้นี้ ศัพท์วิชาการเรียกว่า *อวิชชา* และเมื่อไม่สามารถปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง ก็เกิดความติดขัดคับข้องบีบคั้นขึ้น เรียกว่า *ทุกข์* เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงคู่กับทุกข์ อวิชชาเป็นมูลเดิม หรือเป็นที่มาของสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ เพราะฉะนั้นธรรมชาติของอวิชชาจึงเป็นสิ่งที่ไม่เกื้อกูลต่อชีวิต จึงจัดเป็นอกุศล (คำว่า ไม่เกื้อกูล ในที่นี้ ศัพท์วิชาการเรียกว่า อกุศล)

ในเมื่อมนุษย์เกิดขึ้นมาแล้ว ก็จะต้องอยู่ให้รอดต่อไป แต่จะทำอย่างไร ในเมื่อยังไม่มีความรู้ อะไรจะเป็นตัวนำพฤติกรรม ถ้ายังไม่มีความรู้มานำ พระพุทธเจ้าก็ตรัสบอกว่า มนุษย์มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เรียกว่า *อายตนะ* หรือ *อินทรีย์* ติดตัวมา สิ่งเหล่านี้แหละจะเป็นตัวนำชีวิตมนุษย์

อายตนะเหล่านี้เป็นทางรับรู้ประสบการณ์ หรือเป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล แต่อินทรีย์หรืออายตนะนั้นไม่ได้ทำหน้าที่ที่ว่่าน้อย่างเดียว มันทำหน้าที่ ๒ อย่างที่สำคัญมาก ซึ่งจะเป็นตัวตัดสินความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ นั่นก็คือ

๑. เป็นทางรับรู้ความรู้ หรือเป็นทางรับข้อมูล คือรับรู้ประสบการณ์เข้ามาในลักษณะที่เป็นข้อมูล ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำให้เกิดปัญญา ที่จะรู้เข้าใจแล้วปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง

ถ้ามนุษย์รู้จักประโยชน์ของอายตนะหรืออินทรีย์ในแง่นี้ ก็จะใช้มันในการเรียนรู้ หรือเป็นเครื่องมือ หาความรู้

สำหรับมนุษย์ที่มีการศึกษา หรือมีการพัฒนาอย่างถูกต้อง การใช้อายตนะหรืออินทรีย์ในแง่ของการเรียนรู้หรือเป็นเครื่องมือหาความรู้นี้ จะเป็นพฤติกรรมหลัก ในการดำเนินชีวิต

๒. เป็นทางรับรู้ความรู้สึก หรือเป็นที่รับรู้ความรู้สึก กล่าวคือพร้อมกับการรับรู้อย่างแรกนั้น ก็จะมีความรู้สึกเกิดขึ้นด้วย คล้ายกับว่าสิ่งทั้งหลาย เมื่อสัมพันธ์กับ ตา หู จมูก ลิ้น หรือกาย ของเราแล้ว มันมีคุณสมบัติที่ทำให้เรารู้สึกสบายหรือไม่สบาย หรือไม่ก็เฉยๆ ทั้งนี้ ความรู้สึกนี้เรียกว่า เวทนา

เมื่อเรารับรู้ จึงไม่ใช่เพียงได้ข้อมูล หรือประสบการณ์เท่านั้น แต่จะมีความรู้สึกสบาย-ไม่สบายเกิดขึ้นพร้อมกันด้วย เช่นเมื่อตารับรู้ คือเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็จะมีความรู้สึกสบายตา หรือไม่สบายตาเกิดขึ้นด้วย เมื่อหูได้ยินเสียง ก็จะมีความรู้สึกสบายหูหรือไม่สบายหูเกิดขึ้นด้วย เป็นต้น ความรู้สึกสบายหรือเอร็ดอร่อย เรียกว่าสุขเวทนา ความรู้สึกไม่สบาย ไม่อร่อย เรียกว่าทุกข์เวทนา

การรับรู้ด้านที่เป็นความรู้สึกนี้ เป็นส่วนที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะมันจะมาเป็นตัวนำพฤติกรรมในขณะที่คนยังมีความไม่รู้ หรือไม่มีปัญญา กล่าวคือ พอมีความรู้สึกสบาย (ได้สุขเวทนา) มนุษย์ก็จะมีปฏิริยาในแง่ที่ชอบ หรือจะเอา แต่ถ้ารับรู้แล้วไม่สบาย (เกิดทุกข์เวทนา) ก็จะไม่ชอบ จะไม่เอา จะหนีหรือทำลาย ปฏิริยานี้เรียกว่า ตัณหา

คนที่มองประโยชน์ของอายตนะหรืออินทรีย์แต่ในแง่ของความรู้สึก ก็จะใช้มันในการ *เสพรส* หรือเป็นเครื่องมือ *หาสิ่งเสพ* หรือสิ่งบำเรอมาสนองตัณหา

สำหรับมนุษย์ที่ยังไม่มีการศึกษา หรือขาดการพัฒนาที่ถูกต้อง การใช้อายตนะหรืออินทรีย์เพื่อการเสพรสหรือแสเสพหาสิ่งบำเรอ จะเป็น *พฤติกรรมหลัก* ของการดำเนินชีวิต เขาไม่รู้จักหรือไม่สนใจที่จะใช้อายตนะหรืออินทรีย์เหล่านั้นในการเรียนรู้หรือหาความรู้

อีกประการหนึ่ง สำหรับคนพวกที่ยังไม่มีการศึกษา หรือยังไม่ได้มีการพัฒนานั้น การรับรู้อย่างที่ ๒ นี้จะมีอิทธิพลหรือส่งผลกระทบต่อการรับรู้ครั้งแรกในหลายรูปแบบด้วย เช่น พอรับรู้ และเกิดความรู้สึก พร้อมทั้งปฏิกิริยาที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจแล้ว ความสนใจจะพุ่งมารวมอยู่ที่ความชอบใจและไม่ชอบใจ แล้วคิดปรุงแต่งต่อไปต่างๆ ทำให้การรับรู้ด้านที่ ๑ หยุดหรือขาดตอน ทำให้ไม่รับรู้ความรู้ที่เป็นข้อมูลนั้นต่อไปอีก จึงไม่ได้ความรู้ที่ควรจะรู้ หรือบางทีก็ทำให้สนใจที่จะรับรู้ข้อมูลเฉพาะในแง่ที่สนองความชอบใจหรือไม่ชอบใจ จึงทำให้ได้ความรู้ที่เอนเอียง หรือบิดเบือน หรือเฉพาะจุด เฉพาะแง่ ไม่ตรงตามเป็นจริง และไม่ครบถ้วนสมบูรณ์

เพราะฉะนั้น จึงสรุปให้เห็นชัดได้ว่า

มนุษย์นั้น เมื่อมีการรับรู้ประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะมีความรู้สึกหรือเวทนาเกิดขึ้นด้วย คือ รู้สึกสบายหรือไม่สบาย ความรู้สึกที่สบายเรียกว่า *สุขเวทนา* ความรู้สึกที่ไม่สบายเรียกว่า *ทุกข์เวทนา* พอรับรู้เข้ามาและเกิดมีเวทนานี้อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว มนุษย์ที่ยังมีอวิชชา ก็จะมีปฏิกิริยา คือ ถ้าเวทนาสุขสบาย ก็ชอบใจอยากจะได้ เรียกว่ายินดี ถ้าเวทนาเป็นทุกข์ไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ ขัดใจ เรียกว่ายินร้าย ปฏิกิริยายินดียินร้ายนี้ เรียกรวมน่า *ตัณหา*

ความยินดีและยินร้ายนี้ จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทำให้ตัดสินใจเลือกที่จะเอาหรือไม่เอา จะเอาอันไหนและอย่างไร ตรงนี้เองเป็นจุดที่มีเจตนาเข้ามาเกี่ยวข้อง คือตรงที่มีปฏิกิริยาชอบหรือไม่ชอบนั่นเอง หมายความว่า การชอบหรือไม่ชอบ และจะเอาอย่างไรนั้น มีเจตนาเป็นตัวตัดสินใจเลือก และเจตนาที่ตัดสินใจเลือกนั้นก็จะเป็นไปตามแรงผลักดันของตัณหา

ตอนนี้จะเห็นได้ว่า กระบวนการของกรรมได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว

เป็นอันว่า เมื่อไม่มีความรู้ หรือไม่ใช้ความรู้ (ปัญญา) ตัณหา ก็จะมาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม คือทำไปตามความปรารถนาที่จะได้รับสุขเวทนา และหลีกเลี่ยงทุกข์เวทนา การที่ต้องใช้ตัณหาเป็นตัวนำทางพฤติกรรมอย่างนี้ ก็เพราะมนุษย์ยังไม่พัฒนา ยังไม่มีความรู้ ยังไม่มีปัญญา เขาจึงอยู่ด้วยอวิชชาและตัณหาไปก่อน

เมื่อเป็นอย่างนี้ จึงเห็นได้ว่า การกระทำของมนุษย์ส่วนมากนั้น สืบเนื่องมาจากการที่จะหาสุขเวทนา และหลีกเลี่ยงทุกข์เวทนา ซึ่งเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ทั่วไป ที่ไม่มีการศึกษา หรือยังไม่ได้ฝึกฝนพัฒนา

ที่นี้ ก็เกิดปัญหาว่า การที่มนุษย์เป็นอยู่โดยใช้ตัณหาเป็นตัวนำนั้น จะทำให้ตนเองอยู่รอดด้วยดีหรือไม่ ถ้าอยู่รอดด้วยดี ก็หมดเรื่อง แต่ปรากฏว่ามันไม่ดี เพราะว่า ถ้าจะทำอะไรๆ เพียงแค่ตามความปรารถนา ที่จะได้รับสุขเวทนา หรือหลีกเลี่ยงทุกข์เวทนาเท่านั้น ก็จะเกิดปัญหาหลายชั้นตอน คือ

๑. อันตรายต่อชีวิตของตน ทั้งด้านร่างกาย และจิตใจ
๒. อันตรายต่อการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์หรือสังคม
๓. อันตรายต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ที่นี้ ก็ลองมาคิดว่า ถ้าเราเอาตัณหาเป็นตัวนำพฤติกรรม จะเกิดคุณหรือเกิดโทษอย่างไร โดยดูจากปัญหาหรืออันตราย ๓ ประการนี้ เริ่มตั้งแต่ในด้านชีวิตของตนเอง

จะเห็นว่า ในระดับต้นๆ พฤติกรรมแบบสนองเวทนาจะช่วยได้มาก เช่น มองเห็นอะไรไม่สบายตา มนุษย์ก็จะหลีกเลี่ยงไว้ก่อน เพราะสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์เวทนานั้นเป็นอันตรายต่อสายตาหรือต่อร่างกาย แต่ในทางตรงข้าม ถ้าหากเห็นแล้วสบายตา สิ่งนั้นก็มักจะเกื้อกูลต่อชีวิต อย่างนี้คือ เอาแค่นี้ในระดับสัญชาตญาณ ก็ใช้ได้แล้ว

แต่พอเอาเข้าจริง ก็ปรากฏว่า ความเป็นอย่างนี้ไม่แน่นอนเสมอไป ต่อมาเราจะรู้ว่ามีน้ใช้เป็นหลักไม่ได้จริง ยกตัวอย่าง อะไรก็ตามที่สบายลิ้น คืออร่อย ตามปกติเราก็ถือว่าดี ใช้ได้ เป็นประโยชน์แก่ชีวิตร่างกายของเรา แต่ที่ว่ามันไม่จริงเสมอไป เพราะบางอย่างที่อร่อยสบายลิ้น แต่เป็นโทษแก่ชีวิต ก็มี ซึ่งตรงนี้เองที่เราเริ่มพบความไม่แน่นอน จะเอาเวทนาและตัณหาเป็นเกณฑ์ตัดสินเด็ดขาดไม่ได้ เราใช้มันเป็นตัวนำทางเบื้องต้นได้บ้าง แต่ไม่ปลอดภัย พอมาเจอปัญหาว่าสิ่งที่อร่อยจะเป็นคุณต่อชีวิตจริงหรือไม่ ก็ชักจะไม่แน่เสียแล้ว

ถ้าอย่างนี้แล้ว เราจะเอาอะไรเป็นหลักตัดสินว่า สิ่งใดเป็นคุณหรือเป็นโทษต่อชีวิตกันแน่

ถ้าเราใช้ตัณหา ซึ่งในที่นี้คือความอยากเสพรสอร่อยเป็นตัวนำ ก็หมายความว่า เราก็ต้องกินตามความอร่อย และเมื่อยังอร่อย ก็ต้องกินเรื่อยไป ก็เลยกินจนเต็มที แต่ปรากฏว่าการกินตามความอร่อยนี้ ทำให้กินมากเกินไป เลยเกิดอาการอาหารไม่ย่อยหรืออ้วนเกินไป แล้วก็เสียสุขภาพ

บางคนชอบอาหารจำพวกไขมัน เมื่อกินสนองความอร่อย ได้รับไขมันเข้าไปมาก ก็เกิดเป็นอันตรายต่อร่างกาย บางทีถึงกับไขมันอุดตันในเส้นเลือด ทำให้เสียชีวิตได้

อย่างเด็กบางคน กินแต่อาหารอร่อยที่ตัวชอบ เช่นกินแต่ขนม กินมากและสิ้นเปลืองเงินมาก แต่กลายเป็นโรคขาดอาหาร แล้วยังเกิดปัญหาทางจิตใจด้วย เนื่องจากมีความขุ่นเคืองคับข้อง เมื่อได้อาหารไม่อร่อยอย่างที่อยาก ทำให้จิตใจงุ่นง่านดิ้นรนจะไปหา เมื่อไม่ได้ ก็ไม่ยอม เกิดความวุ่นวาย

นี่เป็นตัวอย่างของอันตรายต่อชีวิตของตนเอง ที่เกิดจากการให้ตัณหาเป็นตัวนำพฤติกรรม นำชีวิต

นอกจากนั้น ในแง่สังคม เมื่อกินสนองตัณหา เพื่อมุ่งความอร่อยแล้ว ก็ทำให้บุคคลมุ่งหาสิ่งอร่อยเพื่อสนองความอยากให้มากที่สุด การหามาเสพสนองความอยากนั้น ไม่มีขอบเขต แล้วก็โลกไม่มีที่สิ้นสุด ก็ทำให้เกิดการเบียดเบียนกัน เกิดปัญหาในทางสังคม เป็นอันตรายต่อการอยู่ร่วมกัน

ยิ่งกว่านั้น การที่คนเราบริโภคสนองความอยากอย่างไม่มีขอบเขต ก็ทำให้เกิดปัญหาต่อสภาพแวดล้อมตามมาอีก แค่นี้จะล้นโลก ก็แะแล้ว รวมความว่า การบริโภคเกิดมีปัญหามาจากการที่ปล่อยให้พฤติกรรมเป็นไปตามการนำของตัณหา

เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้ จะทำอย่างไร เราจะปล่อยให้ตัณหาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมต่อไปไม่ได้ มนุษย์จะต้องรู้ว่าอะไรแค่ไหน เป็นคุณค่าที่แท้จริงต่อชีวิตของตน แล้วทำตามความรู้นั้น คือเอาความรู้มาเป็นตัวนำพฤติกรรม เช่นจะบริโภคอาหาร ก็ไม่ใช่เอาแต่ความอร่อย ที่เป็นสุขเวทนา แต่บริโภคด้วยความรู้ในคุณค่าของอาหารนั้นๆ ตรงนี้เป็นจุดเริ่มที่จะเข้ามาสู่การพัฒนาคนมนุษย์ หรือการศึกษา คือการที่จะมีปัญญามานำทาง

แนวคิดพื้นฐานของพุทธศาสนาในการพัฒนามนุษย์

เมื่อเกิดปัญหาจากตัณหา ก็ทำให้มนุษย์ต้องคิดหาทางออกที่จะแก้ปัญหาก็ถูกต้อง แล้วก็ได้มองเห็นว่า ในการบริโภค นั้น มนุษย์จะต้องรู้ว่าสิ่งนั้นๆ มีคุณค่าต่อชีวิตจริงหรือไม่ อาหารอะไรมีคุณค่าต่อชีวิต และกินแค่ไหนจึงจะพอดีกับความต้องการของชีวิต ไม่ใช่กินไปตามตัณหาที่อยากเสพสุขเวทนาของรสอร่อยเท่านั้น เมื่อรู้คุณค่าของอาหารและความต้องการของชีวิตแล้ว เราจึงจะรู้จักเลือกกินได้ถูกต้อง ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง

เพราะฉะนั้น ในการศึกษา เราจึงต้องฝึกคนให้พัฒนาปัญญา เริ่มแต่ให้รู้ความมุ่งหมายของการบริโภค ว่าเรากินเพื่ออะไร เช่น ถ้ามปัญหากับตนเองว่า กินเพื่ออะไร เรากินเพื่อสนองความต้องการที่จะได้เสพรสเอร็ดอร่อยหรือ เราควรจะทำเอาความเอร็ดอร่อยมาเป็นตัวตัดสินการบริโภคอย่างนั้นหรือ หรือแม้กระทั่งที่พัฒนายิ่งไปกว่านั้นอีกในทางลบ คือ เอาการบริโภคมาเป็นเครื่องแข่งขันวัดฐานะกัน เป็นการกินเพื่ออวดโก้

ในการศึกษา ก็จะต้องฝึกให้รู้จักพิจารณาว่า การกินเพื่ออวดฐานะกันนี้ เป็นวิธีบริโภคที่ถูกต้องหรือเปล่า ถ้าไม่ใช่เช่นนั้นแล้ว เรากินเพื่ออะไร ก็จะได้คำตอบว่า เรากินเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกายให้ เป็นอยู่ได้ เพื่อจะดำรงชีวิตให้เป็นอยู่ด้วยดี ให้มีสุขภาพดี และเพื่อให้เรามีชีวิตที่ผาสุก ตลอดจนถึงที่ทางพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องเกื้อหนุนชีวิตที่ดีงาม หรือเพื่อเกื้อหนุนการบำเพ็ญกิจอันประเสริฐ คือการทำหน้าที่ และทำประโยชน์ต่างๆ

เมื่อมองเห็นวัตถุประสงค์ดังที่กล่าวมานี้ เราก็เริ่มมีตัวตัดสินใจ ตัดสิน ถึงตอนนี้ **ปัญญา** เกิดขึ้นแล้ว พฤติกรรมในการบริโภคก็จะเปลี่ยนไป เราจะมองไปในแง่ที่ว่า กินอะไร แค่ไหน อย่างไร ร่างกายจึงจะอยู่ได้สบาย สุขภาพจึงจะดี แข็งแรง ไม่มีโรค กินแค่ไหนจึงจะพอดีกับความต้องการของชีวิตร่างกายของเรา เราจะต้องดูว่าอาหารอะไรมีคุณค่าแก่ชีวิต และปริมาณมากเท่าไรจะพอดี นี่คือการใช้ปัญญา ในแง่ทำหน้าที่รู้คุณค่าของอาหาร และรู้ความประสงค์ในการกินในการบริโภค

ปัญญาจะมาเป็นตัวนำพฤติกรรมตัวใหม่ **ปัญญา** จะมากำหนดพฤติกรรมแทน **ตัณหา** เมื่อปัญญามานำ เราก็ไม่ต้องทำตามตัณหา เพราะเรามองเห็นคุณค่าที่แท้จริง ที่ต้องการแล้ว เราก็ไม่เอาแค่สุขเวทนา แต่เราจะเอาคุณค่าที่แท้จริงนั้น เราก็จึงเปลี่ยนมาปฏิบัติตามที่ปัญญาบอก โดยให้ปัญญาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม

ตรงนี้เป็นจุดสำคัญ ตัวที่เริ่มต้น ก็คือ **โยนิโสมนสิการ** ที่หักเหกระแสความคิดออกจากตัณหา โดยนำเอาปัญญามาใช้กับเรื่องที่เกี่ยวข้อง แล้วทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนไป

เมื่อปัญญาทำให้รู้ถึงคุณค่าแท้จริงที่ต้องการหรือตัวประโยชน์ที่แท้แล้ว ก็จะทำให้เกิดคุณสมบัติใหม่ขึ้นมาอีกตัวหนึ่ง คือเกิดความอยากประเภทที่ ๒ ที่คู่กับปัญญา ซึ่งอยากจะทำให้เกิดคุณค่าและประโยชน์ที่แท้จริงนั้น เป็นความอยากที่อาศัยความรู้ คือปัญญาเป็นฐาน

ความอยากประเภทที่ ๒ นี้ เป็นกุศล คือเกื้อกูลต่อชีวิต เรียกว่า **ฉันทะ** ซึ่งตรงข้ามกับความอยากประเภทที่ ๑ ที่เป็นอกุศล ซึ่งไม่เกื้อกูลต่อชีวิต ที่เรียกว่า **ตัณหา**

ในการศึกษา คนทั่วไปแยกไม่ออกระหว่างความอยาก ๒ ประเภทนี้ แล้วก็พูดกราดไปว่าความอยากเป็นสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง

ความอยากประเภทที่ ๒ คือ **ฉันทะ** นี้ เป็นความอยากที่ดี เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำชีวิตไปสู่จุดหมายที่ตั้งาม เป็นองค์ธรรมสำคัญมาก ในการที่จะบำเพ็ญไตรสิกขาหรือทำสิ่งต่างๆ จะต้องมีความมีฉันทะ ถ้าขาดฉันทะไป ก็สำเร็จได้ยาก

แต่ฉันทะต้องอาศัยปัญญา **ปัญญา** รู้ว่าอะไรดีมีคุณค่าเป็นประโยชน์แท้จริง **ฉันทะ** ก็อยากทำให้เกิดสิ่งนั้น ถ้าไม่มีปัญญาคือไม่รู้ ฉันทะก็เกิดไม่ได้ ต่างจากตัณหาที่ไม่ต้องอาศัยปัญญา อะไรถูกตา ถูกหู ถูกลิ้น ถูกใจ ตัณหาก็อยากได้ออยากเสพสิ่งนั้น ตัณหาจึงอยู่ด้วยกันกับอวิชชา แต่พอปัญญาเกิดขึ้น รู้ว่าสิ่งที่ถูกใจนั้นเป็นโทษเป็นอันตรายต่อชีวิต ตัณหาก็หายไป

ปัญญารู้ว่าอะไรเป็นคุณเป็นประโยชน์แท้จริง ฉันทะก็เกิดขึ้นในสิ่งนั้น ดังนั้น ปัญญาพัฒนาไป ฉันทะก็พัฒนาควบคู่ไปด้วย ในทางการศึกษา ถ้าจับจุดนี้ไม่ได้ ก็พูดได้เลยว่า การศึกษานั้นพลาด เสียหลักไปแล้วตั้งแต่ต้นทาง จึงยากจะสำเร็จผลด้วยดี

เพื่อให้รู้จักแยกแยะระหว่างความอยาก ๒ ประเภทนี้ อาจให้ความหมายอย่างง่ายๆ ว่า

๑. **ตัณหา** คือ ความอยากในรสชาติที่เวทนาบอก-เสนอ (= ความอยากที่ไม่เกี่ยวกับการศึกษา)
๒. **ฉันทะ** คือ ความอยากในคุณค่าที่ปัญญาบอก-เสนอ (= ความอยากที่เกิดจากการศึกษา)

คนเกิดมา ไม่ต้องมีการศึกษา ไม่ต้องมีความรู้ ไม่ต้องพัฒนาเลย ก็มีตัวตน สามารถอยากเสพสุขเวทนา ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางใจ แต่พฤติกรรมที่เป็นไปตามบงการของตัวตน จะมีผลในทางเพิ่มทุกข์ ก่อปัญหา ไม่คุ้มกับความสุขที่ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีการศึกษา เพื่อพัฒนาให้ไม่เป็นอยู่อย่างมีติดบอดด้วยอวิชชา และวิ่งพลาญไปด้วยตัวตน

เมื่อคนมีการศึกษาได้พัฒนาขึ้น เกิดปัญญาว่าอะไรดี แท้จริง ก็เกิดฉันทะอยากในสิ่งนั้น แล้วทำไปตามฉันทะนั้น ก็ทำให้ปัญหาไม่เกิดขึ้น หรือถ้ามีปัญหา ก็แก้ปัญหานั้นได้ เรียกว่า *ไร้ทุกข์* หรือปลอดทุกข์ (นิยมพูดกันมาว่าดับทุกข์)

จากที่กล่าวมา จึงสรุปกระบวนการแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ได้เป็น ๒ แบบ คือ

แบบที่ ๑ (ไร้การศึกษา):

อวิชชา + ตัวตน → พฤติกรรมสร้างทุกข์ (ก่อปัญหา)

แบบที่ ๒ (มีการศึกษา):

ปัญญา + ฉันทะ → พฤติกรรมสลายทุกข์ (แก้ปัญหา)

กระบวนการแบบที่สอง เป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ คือทันทีที่มนุษย์รู้จักคิด เขาก็เริ่มมีการศึกษา และเมื่อนั้นปัญญาก็เกิดขึ้น ตัวแกนสำคัญของการพัฒนา ก็คือปัญญา เพราะทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลาย และรู้ที่จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไร แต่พร้อมกับที่ปัญญาเกิดขึ้นนั้น ก็มีการปรับตัวเกิดขึ้นทั้งองค์กายพพ ทำให้เกิดการพัฒนารูปอย่างมีดุลยภาพครบถ้วนองค์รวม

พัฒนาการของศีลรวมอย่างไร คือ มิใช่พัฒนาปัญญาเท่านั้น พฤติกรรมก็พัฒนาด้วย พฤติกรรมจะเปลี่ยนไป แล้วจิตใจก็พัฒนาด้วย คือจิตใจเปลี่ยนไป เช่นเปลี่ยนจากความอยากด้วยตัณหา มาเป็นความอยากด้วยฉันทะ เป็นต้น แถมมีความสุขความพอใจอย่างใหม่เกิดขึ้น นั่นคือพอใจเมื่อได้ทำตามที่ปัญญาบอก ได้ทำตามเหตุตามผลที่ดี เกิดความสุขความพอใจด้วยฉันทะ เป็นการพัฒนาจิตใจ เพราะฉะนั้น การพัฒนาจะเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน คือ พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา การพัฒนาทั้ง ๓ อย่างนี้จะต้องอิงอาศัยและเสริมซึ่งกันและกัน จะแยกออกจากกันไม่ได้ในกระบวนการพัฒนามนุษย์

ถึงตอนนี้ เราสามารถให้ความหมายของการศึกษาได้ในระดับหนึ่งว่า

การศึกษา คือการพัฒนาคนให้พ้นจากการมีชีวิตภายใต้บงการของตัณหาที่จะดิ้นรนแสวงหาสุขเวทนาและหลีกเลี่ยงทุกข์เวทนา บนฐานของความไม่รู้คืออวิชชา ที่ทำให้เวียนวนอยู่ในตาข่ายของการก่อปัญหาเพิ่มทุกข์ ไปสู่การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งทำให้เกิดมีฉันทะ ที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ทำให้เกิดความเป็นอิสระไร้ทุกข์ปราศจากปัญหา

ขอสรุปว่า ในพุทธศาสนา มีหลักการให้การศึกษามนุษย์ ด้วยการฝึกฝนพัฒนาให้รู้จักรับรู้และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องในชีวิตอย่างถูกต้อง ซึ่งจะทำให้ไม่มีปัญหาเกิดขึ้น เรียกว่าทำให้ไร้ทุกข์ การศึกษาหรือการพัฒนาคนนี้ ก็ดำเนินไปตามหลักของกรรมนั่นเอง เพราะหลักกรรมถือว่าสิ่งที่เป็นผลจะเกิดขึ้นจากเหตุ คือ เป็นกฎแห่งเหตุและผล แต่เป็นกฎเหตุผลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์

ตามหลักกรรมนั้น การกระทำเป็นเหตุ สิ่งที่ต้องการเป็นผล ฉะนั้น ผลสำเร็จที่ต้องการจึงเกิดจากการกระทำ ในการกระทำนั้น ความพากเพียรพยายามเป็นแรงขับเคลื่อน การที่มนุษย์จะสามารถทำการต่างๆ อันเป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่ผลที่ต้องการได้นั้น มนุษย์จะต้องมีความเพียรพยายามในการกระทำ ผู้ที่เข้าใจหลักกรรม จะหวังผลสำเร็จจากการกระทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุตามผล

หลักกรรมเป็นกระบวนการของเหตุปัจจัย ในการศึกษาหรือพัฒนามนุษย์นั้น เราเอาองค์ประกอบที่ดีซึ่งเป็นกุศลเข้ามา เริ่มแต่เอาปัญญาเข้ามา เอาฉันทะและกุศลอื่นๆ เข้ามา ทำให้กระบวนการของกรรมเป็นกระบวนการของกรรมที่ดีที่เป็นกุศล เมื่อคนมีพฤติกรรมที่เป็นกุศล ประกอบด้วยกุศล มีปัญญาและฉันทะเป็นต้น ก็จะนำไปสู่การแก้ปัญหาหรือไร้ทุกข์ เป็นการเปลี่ยนจากกระบวนการแห่งอกุศลกรรม ที่มีวิชชาและตัณหาเป็นมูลเหตุซึ่งนำไปสู่ปัญหาหรือความทุกข์

พุทธศาสนาปฏิเสธความเห็นผิดที่ว่าทุกอย่างเป็นไปเพราะกรรมเก่า แต่ไม่ปฏิเสธกรรมเก่าในความหมายที่ถูกต้องของธรรมดาที่ว่า กรรมเก่าเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการของกรรม คือเป็นเหตุปัจจัยส่วนที่ผ่านไปในอดีต ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ชีวิตของเราก็เป็นไปตามการสะสมกรรมของเรานั้นเอง ฉะนั้น เราจะทำอะไรก็ตาม การสะสมกรรมของเราก็จะส่งผลสืบทอดไป แม้กระทั่งเป็นตัวอิทธิพลชักนำให้คิดนึกในแนวไหน ให้มีบุคลิกภาพอย่างไร ให้เรามีความสามารถในขอบเขตใด ทำอะไรได้แค่ไหน

แต่ในกระบวนการของกรรมนั้น กรรมส่วนที่เราต้อง
เกี่ยวข้องสำคัญมากที่สุด และควรเอาใจใส่มากที่สุด ก็คือ *กรรม
ปัจจุบัน* ที่ว่าเราจะทำอะไรอย่างไรในบัดนี้และต่อจากนี้ ซึ่งเป็น
เรื่องของเราที่ว่าจะเลือกตัดสินใจ หรือตั้งใจอย่างไร

คนที่มีความปัญญา ฉลาดในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย รู้อดีต
ด้วย มองเห็นปัจจุบันชัดเจนด้วย เล็งอนาคตได้เก่งด้วย ก็จะทำ
กรรมปัจจุบันได้ดี ซึ่งจะส่งผลเป็นประโยชน์ต่อไปข้างหน้า
ได้มากที่สุด

จากที่กล่าวมานี้ จะทำให้มองเห็นภาพทั่วไปของ
พฤติกรรม ซึ่งทั้งหมดนั้นก็อยู่ในเรื่องของกรรมนั่นเอง ส่วนเรื่องของ
จิต ๖ กับบุคคล ๔ ที่เคยถกถึงนั้น เป็นเรื่องของความแตกต่าง
ระหว่างบุคคล ซึ่งก็เกิดจากการสังสมกรรมในรูปแบบต่างๆ

จิต ๖ เป็นผลจากการสังสมคุณสมบัติเฉพาะด้านนั้นๆ
จนกลายเป็นแบบแผนนิสัยของจิตใจและพฤติกรรมแต่ละแบบๆ
คือสังสมให้เกิดความเคยชินของจิตใจที่จะคิดอย่างนั้นๆ และ
แสดงออกเป็นพฤติกรรมอย่างนั้นๆ

ส่วนบุคคล ๔ ประเภท เป็นความแตกต่างที่เกิดจากการสัง
สมกรรมประเภทที่เกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของคน เช่น มี
การศึกษาพัฒนาตัวไว้ดี ใช้ปัญญาพิจารณาอยู่เสมอๆ มีการ
สังสมสติปัญญาไว้มาก ก็ทำให้เกิดเป็นบุคคลประเภทที่ ๑ คือ
อุคสมฤตัญญู เป็นบุคคลที่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ ซึ่งทำให้เขาเกิด
ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ได้ง่าย และฉับไว

ในที่นี้ เมื่อพูดถึงหลักการทั่วไป หรือหลักใหญ่ เรื่องจิต ๖ [๒๓๘/
๗๒๓๐๗; วิสุทธิ.๑/๑๒๓๐๗] และเรื่องบุคคล ๔ [๒๓๑/๑๓๓๓] ก็กลายเป็นเรื่องปลีกย่อยไป

กระบวนการของการศึกษา

หรือ ระบบการพัฒนาบุคคล

กระบวนการที่จะพัฒนาบุคคลนั้น แยกได้เป็น ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนก่อนเข้าสู่กระบวนการพัฒนา และขั้นตอนในกระบวนการพัฒนา แต่ละขั้นตอนมีหลักการสำคัญดังนี้

๑. **ชั้นนำสู่ศึกษา** คือขั้นที่จะเข้าสู่ไตรสิกขา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ขั้นนำเข้าสู่มรรค เพราะมรรค หรือเรียกให้เต็มว่า **มรรคมีองค์ ๘** นั้น ก็คือ **ไตรสิกขา** ที่ออกมาเป็นวิถีชีวิตนั่นเอง หมายความว่า **ศึกษา** คือการศึกษา หรือฝึกฝนพัฒนา ให้ดำเนินชีวิตที่ดี **มรรค** คือวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตที่ดี ที่ฝึกขึ้นมาด้วยสิกขา

ไตรสิกขา เป็นการศึกษาที่ฝึกฝนพัฒนาคน พัฒนาอย่างไร ก็เพื่อให้เขาดำเนินชีวิตได้อย่างนั้นนั่นเอง

เมื่อมองในแง่ของมรรค ก็เริ่มจากสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ ซึ่งเป็นปัญหาในระดับหนึ่ง ปัญหาในขั้นนี้เป็นความเชื่อและความเข้าใจในหลักการต่างๆ ไป โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือการถือหลักการแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นความเชื่อถือที่เป็นฐานสำคัญของการพัฒนา ทำให้มีการพัฒนาต่อไปได้

ในทางตรงข้าม ถ้ามีความเชื่อมีทิฐิที่ผิด ก็จะตัดหนทางการพัฒนาไปเลย เช่น ถ้าเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร ก็เป็นไปเองแล้วแต่โชค หรือเป็นเพราะการดลบันดาล ความเชื่ออย่างนี้ไม่เป็นสัมมาทิฐิ และถ้าเชื่ออย่างนี้ ก็ทำให้พัฒนาไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าจะพัฒนาไปทำไม

ดังนั้น ในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาบุคคล เมื่อเริ่มต้น จึงต้องมีปัญญาอยู่บ้าง นั่นคือปัญญาในระดับของความเชื่อในหลักการที่ถูกต้องแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

คราวนี้ สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไป ก็คือว่า *สัมมาทิฐิ* ซึ่งเป็นพื้นฐาน หรือเป็นจุดเริ่มให้คนมีการฝึกฝนพัฒนาต่อไปได้นี้ จะเกิดขึ้นในตัวบุคคลได้อย่างไร คือมีปัญหาว่า ทำอย่างไรจะให้บุคคลเกิดมีสัมมาทิฐิ

ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการ [๑๒/๔๙๗] คือ

๑. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ *ปรโตโฆสะ*
๒. ปัจจัยภายใน ได้แก่ *โยนิโสมนสิการ*

หลักการนี้หมายความว่า การมีสัมมาทิฐิอาจจะเริ่มจากปัจจัยภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ใหญ่ หรือวัฒนธรรม ซึ่งทำให้บุคคลนั้นได้รับอิทธิพลจากความเชื่อ ความคิดนึก ความเข้าใจ ภูมิธรรมภูมิปัญญา และพฤติกรรมที่ถ่ายทอดต่อกันมา ถ้าสิ่งที่ได้รับจากการแนะนำสั่งสอนถ่ายทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้อง อยู่ในแนวทางของเหตุผล ก็เป็นจุดเริ่มของสัมมาทิฐิ ที่จะนำเข้าสู่กระแสการพัฒนาหรือกระบวนการฝึก ในกรณีอย่างนี้ สัมมาทิฐิเกิดจากปัจจัยภายนอก ที่เรียกว่า *ปรโตโฆสะ*

ถ้าไม่เช่นนั้น บุคคลอาจจะเข้าสู่กระแสการพัฒนา โดยเกิดปัญญาที่เรียกว่าสัมมาทิฐินั้น ด้วยการใช้ *โยนิโสมนสิการ* คือการรู้จักคิด รู้จักพิจารณาด้วยตนเอง

แต่คนส่วนใหญ่จะเข้าสู่กระแสการพัฒนาด้วย *ปรโตโฆสะ* เพราะคนที่มี *โยนิโสมนสิการ* แต่แรกเริ่มนั้น หาได้ยาก

คำว่า *ปรโตโฆสะ* แปลว่า เสียงจากผู้อื่น คืออิทธิพลจากภายนอก เป็นคำที่มีความหมายกลางๆ คืออาจจะดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด ก็ได้

ถ้าปรโตโฆสะนั้นเป็นบุคคลที่ดี เราเรียกว่า *กัลยาณมิตร* ซึ่งเป็นปรโตโฆสะชนิดที่กลั่นกรองแล้ว และเราได้เลือกสรรที่จะนำมาใช้งานจริงๆ ในการศึกษา

ปรโตโฆสะ โดยทั่วไป ก็ได้แก่พ่อแม่ พี่น้อง ครูอาจารย์ สื่อมวลชน และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญมากในสังคม ถ้าบุคคลและสถาบันเหล่านี้เป็นปรโตโฆสะที่ดี ก็จะทำให้เด็กไปสู่สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ดีต่อไป

อย่างไรก็ตาม คนที่พัฒนาดีแล้ว จะมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ ฟังตนเองได้ โดยมีอิสรภาพ แต่คุณสมบัตินี้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อเขารู้จักใช้ปัจจัยภายใน เพราะถ้าเขายังต้องอาศัยปัจจัยภายนอกก็คือ การที่ยังต้องพึ่งพา ยังไม่มีอิสรภาพ จึงยังไม่สามารถฟังตนเองได้

ดังนั้น จุดเน้นจึงอยู่ที่ปัจจัยภายใน แต่เรานำเอาปัจจัยภายนอกมาเป็นสื่อในเบื้องต้น เพื่อช่วยชักนำให้คนสามารถใช้โยนิโสมนสิการ จนมีปัจจัยภายในของตัวเอง เมื่อเรารู้หลักนี้แล้ว เราก็นำเอากัลยาณมิตรมาช่วยสร้างโยนิโสมนสิการให้คน นั่นคือเป็นการอาศัยปรโตโฆสะ โดยเฉพาะกัลยาณมิตรเป็นตัวนำให้เข้าถึงโยนิโสมนสิการ

นอกจากปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการแล้ว ที่จริงยังมีองค์ประกอบแทรกที่ช่วยหนุนอีก ๕ ตัว ซึ่งอยู่ในกระบวนการฝึกขั้นก่อนจะเข้าสู่มรรคด้วย จึงรวมมีทั้งหมด ๗ ตัว คือ [๑๙/๑๒๙-๑๓๗]

๑. **กัลยาณมิตตตา** (ความมีกัลยาณมิตร) ได้แก่ ปรโตโฆสะที่ดี ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก ที่ได้กล่าวไปแล้ว

๒. **ศีลสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยศีล) คือ ความเป็นผู้มีวินัย หรือชีวิตที่มีระเบียบ หรือมีพฤติกรรมเคยชินที่ดี ซึ่งเกิดจากการใช้วินัยมาฝึกให้เกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดี ด้วยการจัดระเบียบชีวิต และจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้มีสภาพซึ่งเอื้อโอกาสต่อการที่จะดำเนินการพัฒนาต่อไป

๓. **ฉันทสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ) คือ มีแรงจูงใจให้ถูกต้อง ได้แก่ ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ต้องการเข้าถึงความจริง และทำสิ่งทั้งหลายให้ตั้งงามเป็นเลิศ ซึ่งเข้ามาทำหน้าที่แทนตัวตน

๔. **อัตตสัมปทา** (ความทำตนให้ถึงพร้อม) คือ การทำตนให้ถึงความสมบูรณ์แห่งศักยภาพของความเป็นมนุษย์ โดยมีจิตสำนึกในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองอยู่เสมอ

๕. **ทัญญูสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยหลักการแห่งความเชื่อถือ) คือ เชื่อถือในหลักการแห่งเหตุผลหรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมองอะไร ก็มองตามเหตุปัจจัย ซึ่งทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น เพราะเป็นผู้ที่คิดหาเหตุผลอยู่ตลอดเวลา

๖. **อัปมาทสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท) คือ ความกระตือรือร้น ไม่เฉื่อยชา มีสติ ไม่ปล่อยปละละเลย ไม่พลาดโอกาส โดยเฉพาะความมีจิตสำนึกตระหนักในความเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าของกาลเวลา และรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ ตลอดจนทำงานและพัฒนาชีวิตแข่งกับเวลา

๗. *โยนิโสมนสิการสัมปทา* (ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ) การรู้จักมนสิการ หรือรู้จักคิดรู้จักพิจารณาด้วยตนเอง ไม่มองอะไรข้ามๆ พรวๆ คลุมๆ แต่รู้จักคิดสืบสาวหาเหตุปัจจัย แยกแยะให้เห็นองค์ประกอบ จับแง่ดีมาใช้ประโยชน์ได้ และรู้จักโยงให้เห็นองค์รวมหรือสร้างองค์ความรู้ความคิดใหม่ได้ ทำให้เกิดปัญญาที่เข้าถึงความจริง ได้ประโยชน์ และทำการสำเร็จ สนองความใฝ่รู้ และใฝ่สร้างสรรค์ได้โดยสมบูรณ์

องค์ประกอบหรือปัจจัยฝึกทั้ง ๗ ตัว ที่กล่าวมานั้น รวมเรียกว่า *บุพนิमितของมรรค* เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าถึงการมาของมรรค เป็นจุดเริ่มที่จะนำเข้าสู่มรรค คือวิถีชีวิตที่ดีงามของผู้มีการศึกษา

ในการศึกษานั้น เราเอาปัจจัยตัวแรกคือ *กัลยาณมิตร* มาช่วยชักนำ หรือกระตุ้นให้เกิดปัจจัยตัวอื่น ตั้งแต่ตัวที่ ๒ จนถึงตัวที่ ๗

การที่จะมีกัลยาณมิตรนั้น จัดแยกได้เป็นการพัฒนา ๒ ขั้นตอน *ขั้นแรก* กัลยาณมิตรนั้นเกิดจากผู้อื่นหรือสังคมจัดให้ ซึ่งจะทำให้เด็กอยู่ในภาวะที่เป็นผู้รับ และยังมีภาระพึ่งพามาก แต่เมื่อเด็กพัฒนามากขึ้น ก็จะเข้าสู่ *ขั้นที่สอง* คือเด็กเกิดมีโยนิโสมนสิการ แล้วเขารู้จักเลือกหา กัลยาณมิตรเอง โดยที่เขามองเห็นคุณค่าของแบบอย่างหรือแหล่งความรู้ที่ดี เขาจะนิยมแบบอย่างที่ดี รู้จักปรึกษาไต่ถาม เขาจะเลือกสรรหาคนที่จะไปปรึกษา รู้จักหาแหล่งความรู้ รู้จักเลือกอ่านหนังสือที่ดี รู้จักเลือกชมรายการโทรทัศน์ที่ดีมีประโยชน์

พัฒนาการในขั้นที่เขาเป็นฝ่ายเลือกหาและเข้าหากัลยาณมิตรเองนี้ เป็นความหมายของควมมีกัลยาณมิตรที่ต้องการในที่นี้

เมื่อถึงขั้นนี้แล้ว เขาจะสามารถทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรให้แก่ผู้อื่นได้ด้วย ซึ่งเป็นจุดต่อสู่การมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม และการพัฒนาสังคม

ถ้าบุคคลมีปัจจัย ๗ ข้อนี้แล้ว ก็เชื่อมั่นได้เลยว่าเขาจะมีชีวิตที่ดีงาม และกระบวนการศึกษาจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เพราะปัจจัยเหล่านี้เป็นส่วนขยายของมรรค หรือของไตรสิกขานั้นเอง ที่ยื่นออกมาเชื่อมต่อ เพื่อรับหรือดึงเอาคนเข้าสู่กระบวนการฝึกฝนพัฒนา มันเป็นตัวเร่ง เป็นตัวเสริมประสิทธิภาพ ที่จะนำเข้าสู่ไตรสิกขา และคอยเสริมให้การฝึกในไตรสิกขาได้ผลดี

ในการศึกษา ที่จัดทำกันอย่างเป็นงานเป็นการ เป็นกิจการของสังคมนั้น **ปัจจัยข้อที่ ๑** คือควมมีกัลยาณมิตร เป็นเรื่องใหญ่ มีความสำคัญมาก รัฐหรือสังคมมีหน้าที่จัดสรรและจัดเตรียมบุคลากรที่จะทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร เช่น ครูอาจารย์ ถึงกับต้องจัดเป็นองค์กรใหญ่โต ใช้จ่ายงบประมาณมากมาย ถ้าได้กัลยาณมิตรที่ดี มีคุณสมบัติ มีความรู้เข้าใจชัดเจนในกระบวนการของการศึกษา และสามารถทำหน้าที่ของกัลยาณมิตรได้ดี กิจการการศึกษาของสังคมก็จะประสบความสำเร็จด้วยดี

ดังนั้น การสร้างหรือจัดเตรียมกัลยาณมิตรจึงมีความสำคัญยิ่ง และควรจัดเตรียมอย่างถูกต้อง

สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่ขอย้ำไว้ ก็คือ ในการที่จะเข้าไปช่วยบุคคลอื่นเพื่อนำเขาเข้าสู่ไตรสิกขานั้น กัลยาณมิตรควรรู้จักบุคคลนั้นว่า มีลักษณะอย่างไร นั่นก็คือรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น เรื่องบุคคล ๔ และ จริต ๖ เป็นต้น เพื่อจะได้ประยุกต์กระบวนการศึกษาให้เหมาะกับบุคคลนั้นๆ (ในการปฏิบัติเฉพาะกรณี ในการพัฒนาทางจิตอย่างการบำเพ็ญกรรมฐาน ก็มีการเรียนรู้เรื่องจริต ๖ เพื่อจัดข้อปฏิบัติในการศึกษาให้เหมาะกับตัวบุคคล)

ในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคลนี้ พระพุทธเจ้าทรงจำแนกเป็น ๒ แบบ คือ ความแตกต่างแนวตั้ง กับความแตกต่างแนวนอน

ความแตกต่างแนวตั้ง จะเห็นได้ในความรู้ที่เรียกว่า ญาณหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ (อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ) ซึ่งดูที่ระดับการพัฒนาว่าไปได้แค่ไหนแล้ว เช่น ในเรื่องบุคคล ๔ ประเภท

ส่วนความแตกต่างแนวนอน จะเห็นได้ในความรู้ที่เรียกว่า ญาณหยั่งรู้ความโน้มเอียงความถนัดอัธยาศัย (นानาธิมุตติกญาณ) ซึ่งแม้แต่บุคคลที่พัฒนาแล้วในระดับเดียวกัน ก็เป็นไปต่างๆ กัน ดังเช่นในเรื่องจริต ๖ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงรู้ความแตกต่างของบุคคลทั้ง ๒ แบบนั้น จึงทรงสามารถจัดวิธีสอนให้เหมาะกับบุคคลนั้นและสอนอย่างได้ผลดี

๒. ชั้นไตรสิกขา เป็นขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาบุคคล โดยใช้หลักไตรสิกขาเต็มระบบ

แต่ก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาบุคคล เราควรมีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ เพื่อเป็นพื้นฐานเสียก่อน ดังนี้

ศักยภาพของมนุษย์: ธรรมชาติที่เอื้อต่อการพัฒนา

จุดเน้นแสดงความจำเป็นและความสำคัญของการศึกษา
อยู่ที่ธรรมชาติของมนุษย์ในข้อที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ต้องฝึก
ต้องศึกษา เช่น ในพุทธคุณบทหนึ่งว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ”
[๑๒/๙๕] (แปลว่า เป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึก ผู้ยอดเยี่ยม)

มีคำตรัสของพระพุทธเจ้ามากมายที่เน้นย้ำหลักการฝึกฝน
พัฒนาตนของมนุษย์ และเร้าเตือน พร้อมทั้งส่งเสริมกำลังใจให้ทุก
คนมุ่งมั่นในการฝึกอบรมตนจนถึงที่สุด เช่น

วรมสฺสตรา ทนฺตา อาชานียา จ สินฺชวา

กฺุณฺชวา จ มหานาคา อตฺตทฺนฺโต ตฺโต วรํ [๒๕/๓๓]

อัสตร สินธพ อาชาไนย กุณฺชกร และช้างหลวง ฝึกแล้วล้วน
ดีเลิศ แต่คนที่ฝึกตนแล้วประเสริฐกว่านั้น

ทฺนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ [๒๕/๓๓]

ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ประเสริฐสุด คือคนที่ฝึกแล้ว

วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส [๑๖/๗๒๔]

ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจริยะ เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่
มนุษย์และทวยเทวา

มนุสฺสญฺญํ สมฺพุทฺธิ อตฺตทฺนฺตํ สฺมาหิตํ...

เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺติ [๒๒/๓๑๔]

พระสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ แต่เป็นผู้ได้ฝึกตน
แล้ว อบรมจิตถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ

ความหมายที่ต้องการในที่นี้ก็คือ การมองมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ หรือต้องฝึก ต้องศึกษา และกระตุ้นเตือนให้เกิดจิตสำนึกตระหนักในการที่จะต้องปฏิบัติตามหลักแห่งการฝึกฝนพัฒนาตนนั้น โดยระลึกอยู่เสมอว่า มนุษย์นั้น ถ้าไม่ฝึก ก็จะไม่ประเสริฐ แต่ถ้าฝึกแล้ว จะมีความดีงามความสามารถสูงสุด เพราะมนุษย์มีความสามารถในการฝึกตัวเองได้จนถึงที่สุด

ถ้าใช้ศัพท์วิชาการสมัยปัจจุบัน ก็บอกว่า มนุษย์มีศักยภาพสูง มีความสามารถที่จะฝึกตนได้ถึงขั้นเป็นพุทธะ ศักยภาพนี้เรียกว่า *โพธิ* ซึ่งแสดงว่าศักยภาพนั้นอยู่ที่ปัญญา เพราะ “โพธิ” แปลว่า ปัญญาตรัสรู้ ก็คือปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะนั้นเอง

ในการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา หรือการปฏิบัติธรรมนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องมียคือ ความเชื่อในโพธิ เรียกว่า *โพธิศรัทธา* ซึ่งถือว่าเป็นศรัทธาพื้นฐาน เมื่อมนุษย์เชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์เป็นพุทธะได้แล้ว เขาก็พร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเอง

ส่วนการที่บุคคลจะแจ้งประจักษ์โพธิได้หรือไม่ นั่น ก็เป็นเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคล ดังเช่นในหลักบุคคล ๔ ประเภท และขึ้นอยู่กับการพัฒนาศักยภาพของเขาตามที่ได้สั่งสมกรรมไว้

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า คำว่า “โพธิ” นั้น เป็นจุดเน้นทั้งในด้านของ *ศักยภาพ* ที่มนุษย์ฝึกได้จนถึงที่สุด และในด้านของ *ปัญญา* ให้เห็นว่าแก่นนำของการพัฒนานั้น อยู่ที่ปัญญา และศักยภาพสูงสุดนั้นก็แสดงออกที่ปัญญา เพราะจุดศูนย์รวมของการพัฒนาอยู่ที่ปัญญา

เพื่อให้โพธิ นี้ ปรากฏขึ้นมา ที่จะทำบุคคลให้กลายเป็นพุทธะ เราจึงต้องมีกระบวนการพัฒนาที่เรียกว่าศึกษา ซึ่งก็คือ การศึกษา

ศึกษา (การศึกษา) คือกระบวนการพัฒนามนุษย์ หรือฝึกมนุษย์ ให้โพธิปรากฏขึ้น ทำให้มนุษย์นั้นกลายเป็นพุทธะ

ชีวิตที่ดี คือชีวิตที่ดำเนินในแนวทางของโพธิ ชีวิตที่ดีอย่างนี้ เรียกว่า **มรรค** ส่วนวิธีการหรือกระบวนการฝึกมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดีอย่างนั้น เรียกว่า **ศึกษา**

เมื่อเราฝึกคนให้มีชีวิตที่ดี ชีวิตที่ดีหรือวิถีชีวิตที่ดีนั้น ก็เป็นมรรค มรรคกับศึกษาก็จึงมีความหมายเกือบจะเหมือนกัน

มรรค คือการดำเนินชีวิตที่ดี แต่จะมีชีวิตที่ดีได้ ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา ดังนั้นจึงต้องมีการฝึกที่เรียกว่าเป็นศึกษา

เพราะฉะนั้น ศึกษา ก็คือการฝึกให้มีชีวิตที่ดีที่ดำเนินตามมรรค และมรรค ซึ่งมีองค์ ๘ ก็จึงสรุปลงได้ตรงตามศึกษา ๓ คือ เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นเนื้อตัวของการฝึก

เป็นอันว่า จะต้องจับแยกและโยงให้ถูกต้องว่า มรรคกับศึกษาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์เป็นอันเดียวกัน แต่เป็นคนละแง่กัน เพราะศึกษาเป็นตัวการฝึกหรือการพัฒนามนุษย์ เมื่อฝึกได้ผล จนสิ่งที่ฝึกนั้นกลายเป็นวิถีชีวิตของเขา มันก็กลายเป็นมรรคไป

พอมรรคเกิดขึ้นแล้ว ก็พาเข้าถึงจุดหมายของการศึกษา หรือการพัฒนานั้น คืออิสรภาพ ที่ปลอดทุกข์ปราศปัญหา หรือจะเรียกว่าสันติสุข ก็แล้วแต่พอใจ

ไตรสิกขา: หลักการสำคัญของการพัฒนามนุษย์

การฝึกฝนพัฒนามนุษย์นั้น จัดวางเป็นหลัก เรียกว่า **ไตรสิกขา** คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา** ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีดุลยภาพ

๑. **ศีล** เป็นเรื่องของการฝึกในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมเคยชิน เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีล ก็คือ **วินัย**

วินัยเป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ เพราะวินัยเป็นการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา โดยจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้เหมาะกับการพัฒนา และให้เอื้อโอกาสในการที่จะพัฒนา

เมื่อฝึกได้ผลจนคนมีพฤติกรรมเคยชินที่ดีตามวินัยนั้นแล้ว ก็เกิดเป็น **ศีล**

ดังนั้น โดยสรุป วินัยจะมาในรูปของการฝึกพฤติกรรมเคยชินที่ดี และการจัดสภาพแวดล้อม ที่จะป้องกันไม่ให้มีพฤติกรรมที่ไม่ดี และเอื้อต่อการมีพฤติกรรมที่ดีที่พึงประสงค์ เป็นการฝึกคนให้ **คุ้น** ให้อยู่กับพฤติกรรมที่ดี ตลอดจนการจัดระเบียบระบบทั้งหลาย ทั้งปวงในสังคมมนุษย์

๒. **สมาธิ** เป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ทั้ง

- ในด้าน **คุณธรรม** เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

- ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง ความมีสติ สมาธิ และ

- ในด้านความสุข เช่น ความอิมใจ ความร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ ผ่อนคลาย สงบ

พูดสั้นๆ ว่า พัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต

๓. ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ตรวจสอบ คิดการต่างๆ สร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่เป็นจริง ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

หลักทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิตที่ดีงาม เราก็ฝึกคนให้เจริญอกงามในองค์ประกอบเหล่านี้ และให้องค์ประกอบเหล่านี้นำเขาสู่การเข้าถึงอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง

ตัวการฝึกที่จะให้มีชีวิตที่ดีงาม เป็น *สิกขา*

ตัวชีวิตการเป็นอยู่ดีงามที่เกิดจากการฝึกนั้น เป็น *มรรค*

การฝึกที่เรียกว่าสิกขา หรือแปลว่าการศึกษานี้ บางทีก็ใช้คำแทนอย่างหลวมๆ ว่า *ภาวนา* ซึ่งก็คือเรื่องของสิกขานั้นเอง

“ภาวนา” แปลว่าทำให้เจริญ ทำให้เป็น ทำให้มีขึ้น หรืออบรม เฉพาะอย่างยิ่งคือทำมรรคให้เป็นให้มีขึ้น (มรรคภาวนา) ก็จึงเท่ากับ *สิกขา* นั้นเอง (สิกขามุ่งที่การฝึกให้เป็นให้มี, ภาวนาเอาในขั้นให้เป็นให้มี)

ภาวนา จัดเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. กายภาวนา การพัฒนากาย คือ การสัมพันธ์เสพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างเกื้อกูลเป็นคุณแก่การพัฒนาชีวิต
๒. ศีลภาวนา การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม
๓. จิตตภาวนา การพัฒนาจิต คือ การมีจิตใจที่เจริญออกงามในคุณธรรม ความเข้มแข็งมั่นคง และความสงบสุขผ่องใส
๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ มีความรู้ความเข้าใจ ความสามารถในการคิดเหตุผล และการหยั่งรู้ความจริง ปลอดภัยปราศปัญหา มีจิตปัญญาเป็นอิสระ

ภาวนา ๔ นี้ จะพูดถึงในหัวข้อต่อไปข้างหน้า

คำศัพท์อีกคำหนึ่งที่ใช้แทน *สิกขา* ได้ คือ คำว่า *ทมะ* ซึ่งก็แปลว่า การฝึก

ทมะ เป็นคำที่มาจากกริยาที่เรามองมนุษย์ โดยเทียบกับสัตว์ทั้งหลาย ในแง่ของการฝึก ซึ่งจะเห็นได้ว่ามี ๒ ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ ๑ เป็นการฝึกในแง่ของการปราบพยศ ทำให้หมดสัญชาตญาณป่า เป็นแ่งลบ

ขั้นที่ ๒ เป็นแ่งบวก คือการฝึกให้ทำอะไรต่ออะไรได้อย่างพิเศษ หรือสามารถทำการที่ดั่งามเป็นประโยชน์

ทมะ เป็นการฝึก ถ้าเป็นคน ก็เป็น *ทัมมะ* แปลว่า ผู้ที่ควรหรือจะต้อง(ได้รับการ)ฝึก เมื่อฝึกแล้ว คนนั้นก็เป็นที่ *ทันตะ* แปลว่า ผู้ที่ฝึกแล้ว ดังปรากฏในบทพุทธคุณที่ยกมาให้ดูข้างต้น

ปฏิบัติการด้วยสิกขา แล้ววัดผลด้วยภาวนา

เมื่อพูดถึง “ภาวนา” ควรต้องระวัง อย่าเข้าใจไปตามความหมายในภาษาไทยที่เพี้ยนไปห่างไกล กลายเป็นพร่ำบ่น สวดมนต์ อ่อนนอน ตั้งใจปรารถนา ถ้ามองหรือเข้าใจอย่างนั้น คือผิดทั้งหมด

ได้บอกแล้วว่า “ภาวนา” แปลว่าทำให้เป็นให้มี ในภาษาบาลี ท่านแปลให้ว่า “เจริญ” อย่างที่ในคัมภีร์บางแห่งแสดงความหมายไว้ อย่างชัดเจนว่า “ภาวนาติ วฑฒนา พุรุหนา.” (ภาวนา คือ พัฒนา/การเจริญ การเพิ่มพูน, ที.ปาฎี ๒๒๘)

สิกขา คือศึกษา หรือการฝึกนั้น ก็เป็นการทำให้เจริญ ทำให้เดินหน้าไปในมรรค ก็คือเป็น ภาวนา

ที่นี่ เมื่อฝึกคือศึกษาด้วย สิกขา แล้ว ก็มาดูความเจริญพัฒนาที่ ภาวนา ท่านจึงมักใช้ภาวนาในเวลามองดูหรือตรวจสอบ คล้ายๆ กับเป็นการวัดผล เพื่อดูว่าด้านต่างๆ ของการพัฒนาชีวิตของคนนั้น ได้รับการพัฒนาให้เจริญเดินหน้าไปครบถ้วนไหม

ทำไมจึงจัด สิกขา (ในเวลาทำการฝึก) เป็น ๓ และจัด ภาวนา (ในเวลาวัดผลดูคนที่ได้รับการฝึก) เป็น ๔

ที่จัดแบ่งอย่างนี้ เพราะสัมพันธ์กับความเป็นจริงในการปฏิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติเอง กล่าวคือ ในเวลาฝึก สิกขาทั้ง ๓ ด้าน จะประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ด้านที่ ๑ คือ ศีลนั้น ที่จริงมันแยกออกเป็น ๒ ส่วนอยู่ในตัว และการแยกเป็น ๒ ส่วนนี้จะปรากฏชัดออกไปในภาวนา คือ

ก. *ศีล* ในส่วนของการใช้เบญจศีลสทวารกาย (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) เสพเสวนาสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมรอบตัว ที่เรียกว่า สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ความสัมพันธ์กับวัตถุหรือโลกของ วัตถุและธรรมชาติส่วนอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น ปัจจัย ๔ สิ่งที่เราบริโภค ใช้สอยทุกอย่าง และการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อมต่างๆ ไป

ข. *ศีล* ในส่วนของการใช้กรรมทวาร (กาย วาจา) มีพฤติกรรม สัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคมมนุษย์ด้วยกัน คือความเกี่ยวข้องของ สัมพันธ์อยู่ร่วมกันในหมู่มนุษย์ จุดเน้นของศีลในส่วนนี้อยู่ที่สังคม มนุษย์ คือหมู่มนุษย์ด้วยกัน ดังจะเห็นได้ชัดในหลักศีล ๕ ซึ่งมีแต่ เรื่องของการที่เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับมนุษย์ด้วยกันว่าจะอยู่ ร่วมกันให้ดีได้อย่างไร เราควรมีพฤติกรรมที่ไม่ละเมิดต่อกัน ไม่ เบียดเบียนกัน โดยไม่ทำร้ายชีวิตร่างกาย ไม่ลักขโมย ไม่ล่วง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ไม่ล่วงละเมิดคู่ครอง ไม่ล่วงละเมิดด้วยวาจา กล่าวคำเท็จหลอกลวง ไม่สร้างภาพประหวั่นพรั่นพรึงน่ากลัว หรือความรู้สึกไม่ปลอดภัยแก่ผู้อื่น ด้วยการดื่มสุราเสพของมีนเมา ที่ทำให้ตนเองไม่มีสติ และกลายเป็นตัวคุกคามสังคม

โดยทั่วไป เมื่อพูดถึงศีล อย่างเช่นศีล ๕ จะเน้นที่การละ เว้นจากการเบียดเบียนกันทางสังคม แต่ในความหมายที่กว้าง ศีล รวมถึงการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมฝ่ายวัตถุทางด้าน กายภาพทั้งหลายทั้งหมด เฉพาะอย่างยิ่งเรื่องปัจจัย ๔

ในไตรสิกขา ศีลคลุมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งทาง วัตถุหรือทางกายภาพ และทางสังคม รวมไว้ในข้อเดียวกัน แต่เมื่อ จัดเป็นภาวนา ศีลแยกชัดออกไปเป็น ๒ ข้อ โดยจัดเอาเรื่องความ สัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในสังคมไว้ในข้อศีลภาวนา ส่วนความสัมพันธ์ กับสภาพแวดล้อมในโลกวัตถุ ท่านจัดแยกออกไปเป็นกายภาวนา

เหตุผลที่ว่าทำไมตอนเป็นภาวนา จึงแยก แต่ตอนที่ เป็น
สิกขา ไม่แยก ก็เพราะว่า ในเวลาฝึกหรือในกระบวนการฝึก องค์
ทั้ง ๓ อย่างของไตรสิกขา จะประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่
ในศีลที่แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้าน
กายภาพในโลกวัตถุ และความสัมพันธ์กับมนุษย์ในสังคมนั้น
ความสัมพันธ์ในเวลาใดเวลาหนึ่ง จะเป็นอันใดอันหนึ่งอย่างเดียว

ดังนั้น ในกระบวนการฝึกของไตรสิกขา ที่มีองค์ประกอบ
ครบทั้งสามอย่างทำงานประสานเป็นอันเดียวกันนั้น เราจึงรวม
เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ไปเลยทีเดียว โดยที่ในกรณีหนึ่งๆ ศีล
อาจจะเป็นความสัมพันธ์ด้านที่ ๑ (กายภาพ) หรือด้านที่ ๒
(สังคม) ก็ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง

แต่ในภาวนา จะแยกออกจากกันเป็นคนละข้ออย่างชัดเจน
เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบ จะได้วัดผลดูจำเพาะทีละอย่างว่า
ในด้านกาย ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ เช่นการ
บริโภคปัจจัย ๔ เป็นอย่างไร ในด้านศีล ความสัมพันธ์กับเพื่อน
มนุษย์เป็นอย่างไร

ในภาวนานี้ เราแยกได้ เพราะเป็นการมองดูเหมือนวัดผล
ว่า แต่ละด้านได้พัฒนาไปดีแค่ไหน

เป็นอันว่า หลักภาวนานิยมใช้ในขั้นตอนของการวัดผล แต่
ในขั้นของการฝึกหรือตัวกระบวนการฝึกฝน จะใช้เป็นไตรสิกขา

เนื่องจากภาวนาท่านนิยมใช้ในเชิงการวัดผลของ
การศึกษาหรือการพัฒนาตัวคน รูปศัพท์ที่พบจึงมักเป็นคำแสดง
คุณสมบัติของบุคคล คือแทนที่จะเป็นกายภาวนา ศีลภาวนา จิต
ภาวนา และปัญญาภาวนา ก็เปลี่ยนเป็น [๑๘/๑๙๗; ๒๔/๒๔; ๓๐/๑๔๘]

๑. ภาวติกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว (มีกายภาวนา) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี รู้จักบริโภคปัจจัย ๔ กินเสพพอดี รู้จักใช้อินทรีย์ - ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเป็นอยู่เสพใช้สอยวัสดุอุปกรณ์เทคโนโลยี ในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิต (กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูแลเป็น พังเป็น ฯลฯ)

๒. ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว (มีศีลภาวนา) คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในวินัย และอาชีวะที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุข (เสวนา-คบหาเป็น สังคมเป็น สื่อสารเป็น พุดเป็น ทำเป็น)

๓. ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว (มีจิตภาวนา) คือ มีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตากรุณา มีความเอื้ออาทร มีมุทิตา มีความเคารพ อ่อนน้อม ความกตัญญูกตเวที เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม มีอุตสาหะวิริยะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เอิบอím ผ่องใส และสงบสุข (ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น)

๔. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (มีปัญญาภาวนา) คือ รู้จักคิดรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่างๆ มีชีวิตเป็นอยู่ ด้วยปัญญาแจ้งชัด ซึ่งมองดูรู้เข้าใจ เหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปลอดอคติ ปราศจากแรงจูงใจเคลือบแฝง เป็นอิสระพ้นอำนาจกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต เข้าถึงอิสรภาพ ปลอดทุกข์ปราศปัญหา (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น)

ผู้มีภาวนา ครบ ๔ อย่าง เป็นภาวิต ทั้ง ๔ ด้านนี้แล้ว เรียกว่า “ภาวิตัตต์” แปลว่า ผู้ได้พัฒนาตนแล้ว เป็นอเสชชะ คือผู้จบการศึกษาแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป (ได้แก่พระอรหันต์)

ระบบไตรสิกขาเพื่อให้องค์รวมพัฒนาอย่างมีคุณภาพ

ได้กล่าวแล้วว่า ในกระบวนการพัฒนาของไตรสิกขานั้น องค์ทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จะทำงานประสานโยงส่งผลต่อกัน หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

แต่เมื่อมองไตรสิกขานี้ โดยภาพรวมที่เป็นระบบใหญ่ของการฝึก ก็จะมีองค์ ๓ นั้นเด่นขึ้นมาทีละอย่างตามลำดับ คือ ช่วงแรกเด่นที่ศีล ก็เป็น *ขั้นศีล* ขั้นที่สองเด่นที่สมาธิ ก็เป็น *ขั้นสมาธิ* ช่วงที่สามเด่นที่ปัญญา ก็เป็น *ขั้นปัญญา* แต่ในทุกขั้นนั่นเอง องค์อีก ๒ อย่างก็ทำงานร่วมอยู่ด้วยโดยตลอด การมองเป็นภาพรวมของระบบใหญ่อย่างนี้ ขอเรียกว่า *รอบใหญ่*

เมื่อเราไม่มองภาพรวมของรอบใหญ่อย่างนั้น แต่มาดูการทำงานของกระบวนการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนานั้นในเวลาหนึ่งเวลาใดก็ตาม เราก็จะเห็นองค์ทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นทำงานอยู่ด้วยกัน และสัมพันธ์กันตลอดเวลา ขอเรียกการมองการทำงานในช่วงสั้นๆ นี้ว่า *รอบเล็ก*

ในการฝึกไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แบบรอบเล็กนั้น จะเริ่มจากจุดไหนก่อนก็ได้ เช่น ถ้าเรามีความพอใจหรือสนใจกับพฤติกรรมอย่างใด (สมาธิ) เราก็จะมีความโน้มเอียงไปสู่การทำพฤติกรรมอย่างนั้น (ศีล) หรือถ้าเรามองเห็นเหตุผลว่า พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งดีกว่า เราเห็นว่าทำอย่างนั้น จะดีกว่า จะเป็นประโยชน์กว่า (ปัญญา) เราก็จะทำพฤติกรรมที่เรามองเห็นว่าดีกว่านั้น (ศีล)

แต่บางที่อาจจะมีพฤติกรรมเกิดขึ้นก่อน เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ โรงเรียน หรือสถาบันทางสังคม ได้จัดระเบียบความ เป็นอยู่คือวางระเบียบวินัยเป็นกฎเกณฑ์กติกาไว้แล้ว เราเข้าไปอยู่ใน หมูในพวก ก็ทำตามเขาไป (ศีล) ต่อมา จากความเคยชินในการ ทำพฤติกรรมอย่างนั้นไปเรื่อย โดยไม่ขัดแย้งฝืนใจ เราก็เกิดความ พอใจสนิทใจกับพฤติกรรมนั้น (สมาธิ) แล้วบางทีก็เลยมองเห็น คุณค่าของสิ่งที่ เป็นระเบียบหรือกฎเกณฑ์กติกาของพฤติกรรมนั้น ว่าดี มีประโยชน์ (ปัญญา)

พอปัญญาเห็นคุณค่าของพฤติกรรมอย่างนั้นแล้ว ก็ยังทำ พฤติกรรมอย่างนั้นหนักแน่นขึ้นอีก (ศีล) แล้วก็ยังมีความสุขความ พอใจสนิทใจกับพฤติกรรมนั้นมากขึ้น (สมาธิ) ฯลฯ

เพราะเหตุที่มีการโยงส่งผลต่อกันไปมาอย่างนี้ ก็ทำให้เรา มีการปรับพฤติกรรมให้เหมาะสมมีผลดียิ่งขึ้นไปได้อีก

ในการฝึกนี้จะเห็นว่า ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ๓ อย่างนี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งไม่พร้อมหรือไม่ร่วม ประสาน ก็จะทำให้กระบวนการฝึกไม่ได้ผลดี เช่น ในการฝึก ระเบียบวินัย ถ้าจิตใจของผู้ถูกฝึกไม่มีความสุข ทำให้เกิดการฝืนใจ ขึ้น ก็เสียองค์ประกอบ การฝึกนั้นก็มีความโน้มเอียงที่จะได้ผลยาก แต่ถ้าในการฝึกพฤติกรรมนั้น จิตใจของผู้ถูกฝึกมีความพึงพอใจ มี ความสุขในการกระทำพฤติกรรมนั้น พฤติกรรมนั้นก็จะมีมั่นคง ยิ่ง ถ้าเขาได้มีปัญญามองเห็นคุณค่าของการฝึกพฤติกรรมนั้นว่าเป็น สิ่งที่ดีมีคุณค่า เกื้อกูล เป็นประโยชน์ด้วย ก็จะมี ความมั่นคงและ มั่นใจ พร้อมทั้งมีความสุขในการทำพฤติกรรมนั้นมากยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้นองค์ทั้ง ๓ อย่างจึงต้องสัมพันธ์กัน

การพัฒนาไตรสิกขาในระดับรอบเล็ก ที่ควรปฏิบัติให้ได้เป็นประจำ และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้จริงโดยไม่ยากเลย ก็คือ การนำไตรสิกขาเข้าสู่การพิจารณาของโยนิโสมนสิการ หรือการโยนิโสมนสิการในไตรสิกขา กล่าวคือ

ในการกระทำทุกครั้งทุกอย่าง ไม่ว่าจะแสดงพฤติกรรมอะไร หรือมีกิจกรรมใดๆ ก็ตาม เราสามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองสำรวจตรวจสอบตนเอง ตามหลักไตรสิกขานี้ ให้มีการศึกษาครบทั้งสามอย่าง ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา พร้อมกันไปทุกครั้งทุกครั้ง คราว คือเมื่อทำอะไร ก็พิจารณาดูว่า

พฤติกรรมหรือการกระทำของเราครั้งนี้ มีการเบียดเบียน จะทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ใครหรือไม่ หรือว่าเป็นไปเพื่อความเกื้อกูล ช่วยเหลือ ส่งเสริม และสร้างสรรค์ (ศีล)

ในการกระทำเดียวกันนี้ จิตใจของเราเป็นอย่างไร เราทำด้วยจิตใจที่เห็นแก่ตัว มุ่งร้ายต่อใคร ทำด้วยความโลภ โกรธ หลง หรือไม่ หรือทำด้วยเมตตา มีความปรารถนาดี ทำด้วยศรัทธา ทำด้วยสติ มีความเพียร มีความรับผิดชอบ เป็นต้น และในขณะที่ทำเรามีสภาพจิตใจเป็นอย่างไร เราย้อน กระวนกระวาย ชุ่นมัว เศร้าหมอง หรือว่ามีจิตใจที่สงบ ร่าเริง เบิกบาน เป็นสุข เิบอิม ผ่องใส (สมาธิ)

การกระทำครั้งนี้ เราทำด้วยความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ทำ มองเห็นเหตุผล รู้เข้าใจหลักเกณฑ์และความมุ่งหมาย มองเห็นผลดีผลเสีย และหนทางแก้ไขปรับปรุงพร้อมดีแล้วหรือไม่ (ปัญญา)

เพราะฉะนั้น คนที่ฉลาดจึงสามารถบำเพ็ญสิกขา คือ ฝึกฝนพัฒนาตน และสำรวจตรวจสอบวัดผลการพัฒนาตนได้ เสมอตลอดทุกครั้งทุกเวลา เป็นการบำเพ็ญไตรสิกขาในระดับ *รอบเล็ก* (คือครบทั้งสามสิกขาในพฤติกรรมเดียวหรือกิจกรรมเดียว) พร้อมกันนั้นก็เจริญไตรสิกขาในระดับ *รอบใหญ่* (คือค่อยๆ พัฒนาขึ้นไปทีละส่วน) ไปด้วย ชนิดที่ดูภายนอกก็เหมือนศึกษาไปตามลำดับทีละอย่าง โดยที่การบำเพ็ญไตรสิกขาในระดับรอบเล็กนี่ก็จะช่วยให้การเจริญไตรสิกขาในระดับรอบใหญ่ก้าวหน้าไปด้วยดี แล้วในทางย้อนกลับ การเจริญไตรสิกขาในระดับรอบใหญ่ ก็จะส่งผลให้การบำเพ็ญไตรสิกขาในระดับรอบเล็ก มีความมั่นคงและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จนเต็มเปี่ยมในที่สุด

ตามที่กล่าวมานี้ ต้องการให้มองเห็นความสัมพันธ์อย่าง อิงอาศัยซึ่งกันและกันขององค์ประกอบที่เรียกว่าสิกขา ๓ ใน กระบวนการศึกษาและพัฒนาพฤติกรรม เป็นการมองรวมๆ อย่างสัมพันธ์ถึงกันหมดในรอบเล็ก โดยไม่ได้แยกออกเป็นเรื่องๆ

แต่ถ้ามองในแง่ของช่วงยาว จุดเน้นจะต่างกัน ใน กระบวนการฝึกนี้ กล่าวคือ เริ่มต้น จุดเน้นจะอยู่ที่ศีล ส่วนสมาธิ และปัญญาจะเป็นตัวแทรกเสริมหรือแฝงอยู่ ต่อมาในช่วงที่ ๒ เมื่อ ศีลมั่นคงดีแล้ว ก็จะเน้นเรื่องสมาธิ โดยมีศีลเป็นฐานรองรับและ ปัญญาก็ค่อยๆ แลออก

จึงมองเห็นเป็นภาพรวมแบบหยาบๆ ว่า ชั้นแรกฝึกศีล ชั้นที่สองฝึกสมาธิ และชั้นสุดท้ายฝึกปัญญา คนที่จะฝึกปัญญาได้ดี นั้น ด้านศีล ด้านสมาธิ ต้องมั่นคงเป็นฐานอยู่แล้ว

วินัยคือการจัดสรรให้เกิดโอกาสในการพัฒนา

หนึ่ง ขอแทรกว่า ในการฝึกกระบี่ศิลปะ หรือพัฒนาศิลปะนั้น ตามปกติจะใช้วินัยเป็นเครื่องฝึก

แต่เมื่อพูดถึง “วินัย” หลายคนจะมีภาพในใจที่ไม่ค่อย ถูกต้อง ซึ่งจะทำให้เสียผลต่อการศึกษา

จึงควรจะยกเรื่องนี้ขึ้นมาทำความเข้าใจกันสักหน่อย กล่าวคือ เราจะต้องเน้นการมองวินัยในแง่บวก คือ วินัยนั้น ใน ความหมายที่ถูกต้อง จะไม่เป็นเรื่องของการบังคับ ซึ่งเป็นนัยลบ แต่เป็นเรื่องของการจัดสรรให้เกิดโอกาสในการพัฒนานั่นเอง

แนวทางที่จะทำให้มองวินัยในทางบวกนั้น มีหลายอย่าง

วินัย เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะเรามีวัตถุประสงค์ที่มุ่ง ประโยชน์แก่ชีวิตและสังคม เช่น เราต้องการที่อยู่อาศัยที่เรียบร้อย อยู่สบาย ต้องการโอกาสในการที่จะทำงาน ต้องการความ คล่องตัวในการดำเนินกิจการ ต้องการการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เราจึงดำเนินการจัดข้าวของอุปกรณ์ให้เป็นที่เป็นทาง ไม่เกะกะ และใช้สะดวก จัดระเบียบการอยู่ร่วมกันในบ้าน ในที่ทำงาน ใน ห้องถนน จัดลำดับการใช้เวลาเป็นต้น

เมื่อเราจัดระเบียบดี และพากันปฏิบัติตามระเบียบนั้น เราก็มีเวลาและโอกาส ตลอดจนความคล่องตัวมากขึ้น ในการทำงาน และทำการต่างๆ ที่ปรารถนา

ฉะนั้น วัตถุประสงค์ที่แท้ของวินัย คือ การจัดสรรโอกาส ให้มนุษย์สามารถทำอะไรๆ ได้สะดวกและมากขึ้น อันเป็นการเอื้อ โอกาสต่อการพัฒนา

อนึ่ง วินัยนั้นสัมพันธ์กับจิตสำนึกของมนุษย์ คือจิตสำนึกในการพัฒนาตน ถ้ามนุษย์มีจิตสำนึกในการพัฒนาตน วินัยก็จะได้ผล และจะเกิดผลดีทางจิตใจด้วย เช่น มีความสมปรารถนา ความภูมิใจ และมีความสุข แต่ถ้าไม่มีจิตสำนึกในการพัฒนาตน ก็จะเสี่ยงต่อการฝืนใจ แล้วความทุกข์ก็ตามมา

คำว่า จิตสำนึก ในที่นี้ หมายความว่า เรามองเห็นหรือยึดถือเป็นเรื่องสำคัญที่ผูกพันกับตนเองว่า เราจะต้องฝึกตัว การฝึกตัวเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตของเรา เพื่อชีวิตที่ดีงามขึ้น เราจำเป็นต้องฝึกตน คือมองเห็นประโยชน์ คุณค่า ความสำคัญของการฝึกที่จะต้องเอาตัวเข้าไปปฏิบัติ

เมื่อมีจิตสำนึกอย่างนี้ เขาก็จะมองเห็นว่า การฝึกนั้นเป็นเรื่องที่เราได้ และการฝืนใจจะไม่เกิดขึ้น เมื่อพบสิ่งที่ทำยาก พอนึกว่าเราจะได้อะไร ความยากนั้นก็กลายเป็นการได้ขึ้นมาทันที เขาจะรู้สึกภูมิใจที่จะทำสิ่งนั้น

ดังนั้น องค์ประกอบด้านจิตจึงเข้ามาสัมพันธ์กับพฤติกรรมในการรักษาวินัยอยู่เรื่อยๆ และปัญญาจะทำให้รู้ว่าวินัยนั้นช่วยจัดสรรโอกาสให้แก่การมีชีวิตที่ดีอย่างไรๆ เมื่อได้เห็นคุณค่า เช่นนั้น ก็ยังเกิดความพอใจ ดังนั้นการฝึกพฤติกรรมจึงมีความสัมพันธ์กับปัญญา

ด้วยเหตุนี้ ทางที่ดี ก่อนจะวางระเบียบ จึงควรต้องชี้แจงให้เห็นเหตุผล ให้เกิดความซาบซึ้งในคุณค่าของระเบียบหรือกฎเกณฑ์กติกานั้นๆ ก่อน

อีกอย่างหนึ่ง วินัยมีความหมายเป็นกติกาสังคม คือ เป็นข้อตกลงว่า เพื่อการอยู่ดีร่วมกัน ทุกคนจะถือปฏิบัติตาม กฎเกณฑ์ที่วางกันไว้ว่าจะทำหรือไม่ทำอะไรๆ อย่างไรๆ ถ้าใครไม่ทำตามหรือล่วงละเมิด จะต้องได้รับโทษอย่างไร ตรงนี้เป็นวินัย ใน ความหมายของกติกาสังคม คือสิ่งที่หมายรั่วร่วมกัน เพื่อจะได้ ปฏิบัติตัวหรือวางตัวได้ถูกต้อง

สำหรับคนที่ยังไม่พัฒนา ก็ารู้สึกว่ากติกานี้เป็น เครื่องปิดกั้นบีบบังคับตนเอง แต่สำหรับคนที่พัฒนาแล้ว มีปัญญา มองเห็นเหตุผล กลับมองว่า กติกานี้เป็นเครื่องช่วยให้เขา ทำตัวได้ถูกต้อง มันเป็นเพียงสิ่งหมายรั่วร่วมกันว่า เราจะอยู่ร่วมสังคม กันอย่างไร เพราะถ้าคนมาอยู่ร่วมกันมากๆ แล้ว ไม่มีกติกาสังคม แต่ละ คนก็จะอึดอัดขัดข้อง ทำอะไรไม่ถูก

ดังนั้น วินัยในความหมายหนึ่ง จึงเป็นกติกาสังคม หรือข้อที่หมายรั่วร่วมกัน เพื่อช่วยให้ปฏิบัติตัว วางตน และทำ กิจการต่างๆ ได้ถูกต้อง

ในที่สุด วินัยจะดี จึงต้องมีปัญญาด้วย และวินัยนั้นจะต้อง ตั้งอยู่บนฐานของความถูกต้อง จึงจะสัมฤทธิ์ผลให้เกิดศีลตาม วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ข้อควรสังเกตเกี่ยวกับการพัฒนาในระดับพฤติกรรม

ได้พูดถึงหลักการใหญ่โดยทั่วไปอย่างกว้างๆ มาแล้ว คราวนี้จะพูดถึงจำกัดวงแคบเข้ามา โดยเน้นการพัฒนาในระดับพฤติกรรม

จะขอเริ่มด้วยการตอบคำถามเกี่ยวกับการฝึกความรับผิดชอบก่อน แล้วจะพูดถึงข้อควรสังเกตเกี่ยวกับการพัฒนาในระดับพฤติกรรมโดยทั่วไป

ในการฝึกหรือพัฒนาคนให้มีความรับผิดชอบนั้น ถ้าเริ่มจากศีล ก็จะเป็นเรื่องของการวางข้อกำหนด กฎเกณฑ์ ระเบียบ เป็นวินัยขึ้นมา โดยมากจะใช้วินัยเป็นฐานก่อน ทำให้คนที่ไม่มีความรับผิดชอบ ต้องมีความรับผิดชอบ โดยที่เขาต้องทำตามกฎกติกา

แต่ในขณะนี้ ถ้าสำนึกในจิตของเขายังไม่มี การปฏิบัติของเขาก็ได้แค่พฤติกรรมที่แสดงออกมาในชั้นศีลเท่านั้น ศีลอย่างนี้ยังไม่มั่นคง เพราะไม่ได้เกิดจากจิตสำนึก ไม่มีการพัฒนาด้านจิตมาช่วยหนุน จึงต้องฝึกด้านจิตเข้ามาร่วมด้วย เช่นให้มีบรรยากาศที่ดีงาม มีความสบายใจ มีความสุขในการทำงานที่ตนรับผิดชอบ

แล้วถ้าจะให้ดีกว่านั้น ก็มีปัญญามาช่วยอีกด้วย คือให้เขาเห็นประโยชน์หรือคุณค่าในการที่เขาทำอย่างนั้น ซึ่งอาจจะต้องมีการจัดชี้แจงอบรมทางด้านความรู้ให้เขาเห็นเหตุผลในการที่จะต้องมีความรับผิดชอบ

แต่ในเบื้องต้นของการฝึก จะเริ่มด้วยส่วนที่เป็นรูปธรรมที่เป็นของหยาบมอ่งเห็นง่าย ศีลจึงมาก่อน เพื่อสร้างพฤติกรรมเคยชินไว้ เมื่อพฤติกรรมมีความเคยชินแล้ว ก็ถือได้ว่าสำเร็จไปขั้นหนึ่งคือในชั้นของศีล

ในเรื่องศีลนี้ มีหลักอย่างหนึ่งว่า มนุษย์ต้องมีการเคลื่อนไหว และการเคลื่อนไหวนั้นก็ต้องเป็นไปในรูปลักษณะการอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเคลื่อนไหวในรูปลักษณะการอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น แล้ว พอจะมีการเคลื่อนไหวเช่นนั้นใหม่อีก เขาก็มักจะดำเนินตามรูปลักษณะของการเคลื่อนไหวอย่างนั้นซ้ำอย่างเดิม และเมื่อทำอย่างนั้นต่อไป การเคลื่อนไหวในรูปลักษณะนั้นก็จะเป็นพฤติกรรมเคยชิน

พอเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว ก็แก้ไขยาก ถ้าเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ดี ก็จะเป็นประโยชน์ต่อไปตลอด แต่ถ้าเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดี ก็เป็นการเสียหายแก่ชีวิตของเขา เช่น เสียบุคลิกภาพ นำรังเกียจ เสียความรู้สึกของผู้พบเห็น หรือสร้างความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ตรงนี้ก็จึงเป็นจุดช่วงชิงที่ว่า จะทำอะไรให้คนมีพฤติกรรมเคยชินที่ดีได้ก่อน

โดยเฉพาะสำหรับเด็กๆ เรื่องนี้สำคัญมาก การย่นเดินนั่งนอน กิน ดื่ม ฯลฯ เป็นที่จับของพฤติกรรมเคยชินได้ทั้งนั้น ดังนั้น การวางระเบียบวินัยต่างๆ ในความหมายหนึ่ง ก็คือระบบการสร้างพฤติกรรมเคยชิน ที่มุ่งให้เกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดี และพฤติกรรมเคยชินที่ดีนี้แหละเป็น *ศีล* ซึ่งแปลว่าพฤติกรรมดีงามที่เป็นปกติของเขา

เมื่อคนปฏิบัติตามวินัยแล้ว ความประพฤติอย่างนั้นก็ลงตัวกลายเป็นความเคยชินเป็นปกติของเขาอย่างนั้น เช่น มารยาทในการขับรถ มารยาทของคนเดินถนน เป็นต้น

ดังนั้น จุดสำคัญที่จะต้องตั้งเป็นเป้าหมายอันดับแรก ก็คือ ทำอย่างไรจะให้เด็ก หรือคนที่เข้ามาใหม่ ได้พฤติกรรมเคยชินที่ดีติดตัวไป

โดยเฉพาะคนที่มีศักยภาพในการฝึกน้อย พอเคยชิน
อย่างไร ก็จะอยู่แค่พฤติกรรมนั้น จะติดจะยึดอยู่กับพฤติกรรมเคย
ชินนั้น จะแก้ไขปรับใหม่ได้ยาก หรือไม่ได้เลย จะพัฒนาเหนือกว่า
นั้นยาก ต่างจากคนที่มีศักยภาพในการพัฒนาสูง ซึ่งสามารถ
ปรับปรุงตัวเองได้เสมอ ไม่อยู่ในความครอบงำของความเคยชิน
แต่คนประเภทนี้มีจำนวนน้อยอย่างยิ่ง

จะต้องระลึกไว้ว่า ในแง่ของสังคมนั้น เราพูดถึงคนส่วนใหญ่
เรากำลังเอาหลักการนี้มาใช้กับคนส่วนใหญ่ ซึ่งมีชีวิตติดอยู่
ในกรอบของพฤติกรรมเคยชิน การพัฒนาในระดับศีลจึงมี
ความสำคัญมาก เราจึงต้องเน้นเรื่องการสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดี

สำหรับคนส่วนใหญ่ที่ว่านั้น เมื่อมีพฤติกรรมเคยชินอย่างไร
แล้ว ก็จะเกิดการยึดติดว่าเขาเคยทำมาอย่างนี้ ใครทำอย่างอื่น จะ
แปลก เขาจะไม่เห็นด้วย คนพวกนี้อาจจะไม่ใช้ปัญญา จะไม่ยอมคิด
พิจารณาเลยด้วยซ้ำ เขาเพียงแต่ยึดติดในสิ่งที่ตนเองเคยทำมาเท่านั้น

ในเมื่อมนุษย์อยู่ในสภาพอย่างนี้มาก เราจึงต้องใช้หลัก
ธรรมชาติเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ คือซึ่งสร้างระบบพฤติกรรมเคย
ชินที่ดีให้สะสมขึ้นมาก่อน เรื่องของแบบแผน ประเพณี วัฒนธรรม
ที่ดีงาม ตลอดจนกฎเกณฑ์กติกาที่ออกมาในรูปของบัญญัติทาง
สังคมเป็นกฎหมายเป็นต้นนั้น ก็รวมอยู่ในหลักการนี้

ถ้าเราวางระบบให้ดี จนลงตัวติดเป็นพฤติกรรมเคยชินของ
คนรุ่นหนึ่งได้แล้ว มันก็จะเกิดการสะสมและถ่ายทอดจากคนรุ่น
เก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตามๆ กันไป แล้วก็จะส่งผล
ไปที่จิตใจให้เกิดความชื่นชมและยึดถือด้วย เวลาจะประพฤติดัง
นั้น ความชื่นชมยึดถือในจิตใจก็จะส่งแรงเสริมเจตจำนงให้เจตนา
มุ่งไปที่จะทำที่จะประพฤติดังนั้น

เป็นอันว่า การฝึกฝนพัฒนาในขั้นศีล เป็นขั้นที่สำคัญมาก โดยเฉพาะสำหรับคนส่วนใหญ่ในสังคม ถ้าบุคคลเกิดพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีแล้ว การที่จะเปลี่ยนแปลงก็ทำได้ยาก

แต่อย่างไรก็ตาม ในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือหลักสิกขาแห่งการฝึกฝนพัฒนาคน การปรับปรุงพัฒนาแม้จะทำได้ยาก ก็ถือว่าต้องพยายามทำ และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนั้น ก็สามารถทำได้โดยใช้หลักไตรสิกขานี้แหละ เพราะไตรสิกขานั้น เมื่อมองในแง่ของการพัฒนา สิ่งที่จะต้องทำอย่างหนึ่งก็คือ การแก้ไขปรับปรุงความเคยชินด้านหนึ่งนั้น มันเป็นการสร้างพฤติกรรมที่ดี แต่พร้อมกันนี้ อีกด้านหนึ่งก็เป็นเรื่องของการแก้ไขพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีด้วย

ยิ่งกว่านั้น ยังก้าวต่อไปสู่การปรับปรุงแม้แต่พฤติกรรมเคยชินที่ดีอยู่แล้ว ให้เป็นไปด้วยจิตใจและปัญญาที่ถูกต้องให้ดียิ่งขึ้นไปอีก

อย่างเช่น วัฒนธรรมของสังคมที่ถ่ายทอดกันมาด้วยความเคยชินจนเป็นแบบแผนนั้น เป็นสิ่งที่มีความซับซ้อนมาก บางอย่างในวัฒนธรรมนั้น ที่ว่าดีในสมัยหนึ่ง เมื่อผ่านมาถึงอีกสมัยหนึ่ง อาจกลายเป็นไม่ดี หรือบางอย่างที่ดี อาจตกมาถึงปัจจุบันในรูปแบบผิดเพี้ยนไปแล้ว หรือบางอย่างที่ว่าดี อาจเหลืออยู่เพียงรูปแบบภายนอก แต่สาระหรือความหมายที่แท้จริง สูญหายไปแล้ว หรือยิ่งกว่านั้น อาจมีความหมายอื่นที่เป็นโทษเข้าไปแทนที่ ดังนั้นเป็นต้น

ความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนและโทษเหล่านี้ บางทีเราก็ไม่รู้ จนกระทั่งมีผู้มีสติปัญญามาชี้ให้เห็นจุดเห็นแก่ที่จะปรับปรุงแก้ไข (บางทีสติปัญญาไม่พอดี ก็ชี้ผิดเสียอีก) จึงได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลง และพัฒนากันต่อไป (บางทีผู้ที่ติด ก็ต้านอย่างหนัก)

เรื่องพฤติกรรมเคยชินของมนุษย์ แม้แต่ในระดับสังคม ก็ต้องมีการแก้ไขพัฒนาอยู่เรื่อย ถ้าพูดถึงในระดับบุคคล ก็ยิ่งต้องพัฒนากันตลอดเวลา

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า คนส่วนมากมักจะได้แค่พฤติกรรมเคยชิน จะพัฒนาเหนือกว่านั้นไปได้ยาก คนที่พัฒนาตนเองได้ดี ก็คือคนที่สามารถอยู่เหนืออำนาจของความเคยชิน คนประเภทนี้จะปรับตัวพัฒนาขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งถือว่าเป็นความสามารถพิเศษ

สิ้นอำนาจของวาสนา ก็จบการศึกษา เป็นเสรีชน

พฤติกรรมที่ลงตัวโดยเคยชินอย่างละเอียดอ่อน เรียกว่า *วาสนา* (แปลว่า การสั่งสมอบรมมา ซึ่งก็คือการสั่งสมพฤติกรรมเคยชิน) ได้แก่ แบบแผนพฤติกรรมที่บุคคลนั้นได้สะสมมากับตนเองจนกลายเป็นลักษณะประจำตัวของเขา เช่น จังหวะท่วงทีในการเดิน การพูด คำติดปาก เป็นต้น ซึ่งแต่ละคนจะแสดงออกแตกต่างกัน ถือเป็นวาสนาของแต่ละคน

เมื่อบุคคลมีวาสนาอย่างไร วาสนานั้นก็จะเป็นปัจจัยอันใหญ่ที่จะนำชีวิตของเขาไปในแนวทางหนึ่งใดโดยเฉพาะ

ที่สำคัญคือความเคยชินทางความคิด ที่เป็นพฤติกรรมของจิต เช่นว่าชอบอะไรไม่ชอบอะไร ใฝ่ในทางไหน เป็นวาสนาที่มีอิทธิพลลึกลับ เมื่อเขามีวาสนากับอะไรในทางใด มันก็ชักจูงเขาไปในทางนั้น ให้เป็นไปอย่างนั้น *วาสนาก็เลยกลายเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของเขาไป*

นอกจากนั้น วาสนายังเป็นตัวกระทบที่ทำให้คนอื่นมีปฏิกริยาต่อเขาในรูปใดด้วย เช่นดั่งดูด หรือผลักไล่ ทำให้ชอบหรือทำให้เกลียด ในความสัมพันธ์กับคนหมู่มาก หรือเป็นปฏิกริยาเฉพาะตัวกับบางคน

ดังจะเห็นได้ในลักษณะการพูดของแต่ละบุคคล บางคนพูดสละสลวยรื่นหู บางคนพูดกระซิกโหยกฮาก บางคนพูดแล้วคนชอบฟัง บางคนพูดแล้วคนรำคาญ ฯลฯ ซึ่งล้วนมีผลต่อความเป็นไปในชีวิตของเขาทั้งนั้น

วาสนาเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็แก้ไขยาก เพราะเป็นสิ่งที่ล่องร่องลึก ผู้ที่ละวาสนาได้หมด มีเพียงบุคคลเดียว คือพระพุทธเจ้า หมายความว่า พฤติกรรมเคยชินหมดไป เพราะพฤติกรรมอยู่ภายใต้การนำของปัญญาอย่างเดียว คือทำไปด้วยสติบงปัญญาบอกไม่ได้ทำไปโดยความเคยชิน ส่วนพระอริยบุคคลอื่น แม้แต่พระอรหันต์ ก็แก้ไขได้เฉพาะแต่วาสนาร้ายแรงที่เป็นโทษต่อชีวิตและสังคม ส่วนวาสนาที่ไม่ร้ายแรง ก็ยังคงอยู่ เช่นบางท่านพูดจาไม่เพราะหู บางท่านเดินไม่ค่อยชวนดู เป็นต้น รวมความว่า เรื่องของวาสนามีทั้งดีและไม่ดี และวาสนานั้นก็เป็นผลกรรมส่วนหนึ่ง

ในเรื่องกรรมนั้น พอเกิดปัญญาขึ้นมาแล้ว เจตนาที่เป็นตัวกรรมก็ค่อยๆ เปลี่ยนจากการอยู่ใต้บงการของตัณหา มาอยู่ใต้การชี้แนะของปัญญา ทำให้เป็นคนที่มีพัฒนาแล้ว เรียกว่า “ปัญญาชีวิต” [๑๕/๒๐๓] คือผู้มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา

เป็นอันว่า ในที่สุด เจตนาเองก็จะหมดหน้าที่ไป ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายที่ชีวิตจะเป็นอยู่ด้วยปัญญา นี่คือภาวะที่เรียกว่าสิ้นกรรม เพราะพฤติกรรมไม่ต้องอยู่ใต้บงการของเจตนาที่มุ่งที่เลือกว่าตัวเราจะเอาอย่างไร แต่เปลี่ยนมาเป็นอยู่และทำการต่างๆ ด้วยปัญญา ด้วยความรู้ หรือปฏิบัติการด้วยความรู้ความเข้าใจว่าจะไร้อุกตองดีงามเป็นประโยชน์จริงแท้ ไม่ใช่ปฏิบัติการด้วยความจำนองใจ ว่าตัวเราต้องการเอาอย่างนั้นอย่างนี้

อย่างไรก็ตาม ในระดับของปุถุชนที่ยังไม่พ้นจากพฤติกรรมที่เป็นไปด้วยเจตนา เมื่อมีการศึกษาพัฒนาตนขึ้น ปัญญาที่จะเข้ามาช่วยชี้ทาง ทำให้มีการเลือกคัดตัดสินใจที่ดียิ่งมถูกต้อง ประกอบด้วยความรู้ความเข้าใจและความมีเหตุผลมากขึ้น และทำการต่างๆ ด้วยฉันทะ ที่จะนำไปสู่ความคลายทุกข์ลดปัญหา ให้เกิดมีความดีงามแผ่ขยายกว้างไกล ตลอดจนสัมฤทธิ์อิสรภาพและสันติสุขในชีวิตและในสังคมมากขึ้นๆ ตามระดับของการพัฒนาที่ยิ่งขึ้นไป*

* หนังสือ *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?* นี้ เป็นเรื่องเก่ามาก ตั้งแต่ปี ๒๕๓๖ ผู้พูดผู้เขียนเอง ได้ลืมไปแล้ว เมื่อจะมีการพิมพ์ใหม่ เป็นครั้งที่ ๑๕ ใน พ.ศ. ๒๕๖๗ ได้ทบทวนสอบสวนเรื่องราว และถือเป็นโอกาสที่จะฟื้นฟูเรื่อง โดยพระครูสังฆวิจารณ์ (พงศธรณ์ เกตุธำโณ, ป.ธ. ๕) นำต้นฉบับเก่าปี ๒๕๔๕ ขนาด A4 ไปปรับเป็นขนาด A5 มาให้แล้ว จึงได้ตรวจชำระจัดย่อหน้าวรรคตอนเป็นต้น ให้เรียบร้อยเข้าเกณฑ์ของรูปลักษณ์ที่เป็นมาตรฐานในปัจจุบัน และปรับแก้แทรกเสริมความ ให้หนักแน่นแม่นยำชัดเจนมากขึ้น

บันทึกของผู้บรรยาย

ก. ความเป็นมา

หนังสือเล่มนี้เกิดจากการที่ท่านผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ผจงจิต อินทสุวรรณ พร้อมด้วยอาจารย์บางท่านของสถาบันฯ ได้มาปรึกษาและนิมนต์ผู้บรรยายอธิบายเกี่ยวกับเรื่อง “พุทธศาสนากับการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์” ที่สถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม เขาตองยาง เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๓๖ โดยมีความมุ่งหมายที่จะจัดทำคำบรรยายสำหรับรายวิชาที่มีชื่อดังกล่าวนั้น ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นใหม่ในหลักสูตรของสถาบันฯ

ต่อมา ทางสถาบันฯ ได้ดำเนินการคัดลอกคำอธิบายข้างต้นจากแถบบันทึกเสียง และส่งไปให้ผู้บรรยายตรวจแก้ก่อนที่จะใช้ประโยชน์ทางวิชาการต่อไป เมื่อผู้บรรยายตรวจแก้และปรับปรุงเสร็จแล้ว ก็ได้มองเห็นว่าคำบรรยายเรื่องนี้น่าจะเป็นประโยชน์แก่ประชาชนในวงกว้าง ควรที่จะเผยแพร่ให้ถึงผู้อ่านทั่วไปด้วย จึงตกลงจะพิมพ์แจกเป็นธรรมทานส่วนหนึ่ง พร้อมทั้งมอบให้แก่สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มศว. เพื่อใช้ประโยชน์ในทางการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของสถาบันฯ ต่อไปอีกส่วนหนึ่ง

อนึ่ง ชื่อเดิมของคำบรรยายนี้ เป็นศัพท์ทางวิชาการ อาจทำให้ผู้อ่านทั่วไปรู้สึกหนัก และเข้าใจผิดว่าเป็นเรื่องยาก จึงตกลงว่าจะแยกชื่อเรียกเป็นสองอย่าง คือ ส่วนที่เผยแพร่ทั่วไปจะใช้ชื่อใหม่ว่า “*จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร*” แต่ส่วนที่สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มศว. ใช้ในงานทางวิชาการ ใช้ชื่อว่า “*พุทธศาสนากับพัฒนามนุษย์*”

ข. การพิมพ์เผยแพร่

ระหว่างดำเนินการที่จะตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ทางสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ได้ขอโอกาสว่า หนังสือที่เป็นส่วนของสถาบันฯ นั้น ทางสถาบันฯ จะจำหน่ายแก่นักศึกษาด้วย เพื่อนำรายได้ไปสมทบทุนดำเนินงานการศึกษาของสถาบันฯ ต่อไป ผู้บรรยายขอไม่ทนทานตามความประสงค์ เพราะเป็นการทำกุศลให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น

ทางฝ่ายมูลนิธิพุทธธรรม เมื่อทราบข่าวเกี่ยวกับคำบรรยายเรื่องนี้ ก็ได้แจ้งความประสงค์ขอพิมพ์เผยแพร่ด้วย โดยจะแจกเป็นธรรมทานส่วนหนึ่ง และจำหน่ายเพื่อรวบรวมรายได้เป็นทุนในการพิมพ์หนังสือธรรมะเล่มอื่นๆ ต่อไป ส่วนหนึ่ง ดังที่มูลนิธิได้เคยปฏิบัติมา

(๕๖)

การขอพิมพ์หนังสือของผู้บรรยายนี้ มีหลักปฏิบัติอยู่ว่า บุคคล องค์กร หรือสถาบันใดก็ตาม จะพิมพ์แจกเป็นธรรมเนียมหรือพิมพ์จำหน่าย ก็ขอพิมพ์ได้ตามความประสงค์ โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์ หรือค่าใช้จ่ายใดๆ เกี่ยวกับตัวผู้บรรยาย เพียงแต่แจ้งให้ทราบเพื่อเป็นความรู้เชิงสถิติ (บางท่านรู้ว่าไม่ไหว ก็พิมพ์โดยไม่ได้ออกแจ้ง ผู้บรรยายไปพบหนังสือโดยบังเอิญภายหลัง ก็เสียลำดับครั้งที่พิมพ์ไปแล้ว เช่น หนังสือ *ธรรมนุญชีวิต* ที่ลงจำนวนครั้งของการพิมพ์ได้ไม่ครบถ้วน) และเพื่อจะได้ช่วยตรวจสอบความถูกต้อง โดยเฉพาะถ้าเป็นหนังสือสำคัญๆ จะต้องขอพิสูจน์อักษรด้วยตนเองทุกครั้ง เพื่อป้องกันความผิดพลาด (แต่บางแห่งพิมพ์เป็นหมื่นเล่ม พอออกแจ้งแล้ว ก็ไปจัดทำเอาตามสะดวกของตน ไม่เอามาให้ตรวจเลย พอหนังสือออกมา ก็ปรากฏว่ามีข้อบกพร่องผิดพลาดมาก)

สำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมเนียม ยิ่งมีการพิมพ์หลายแห่ง หลายงาน และมากเท่าใด ก็ยิ่งดี แต่ในการพิมพ์จำหน่าย (ถือว่าผู้จำหน่ายได้ผลประโยชน์ แต่ธรรมะก็มีโอกาสเผยแพร่กว้างขวางออกไปด้วย) ถ้าผู้ใดผู้หนึ่ง หรือแห่งใดแห่งหนึ่งพิมพ์เผยแพร่แล้ว ก็ยังไม่ควรให้ผู้อื่นหรือแห่งอื่นพิมพ์จำหน่ายในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เพราะจะมาซ้ำซ้อนและขัดประโยชน์แก่กัน (แต่ก็เคยอนุญาตซ้อนไปบ้าง เพราะไม่ทันนึก หรือไม่ทันจำ เนื่องจากบางที่ก็ขออนุญาตและตอบอนุญาตกันด้วยปากเปล่า) เว้นแต่ผู้ขอพิมพ์ยินยอมพร้อมใจที่จะพิมพ์พร้อมกัน

เมื่อมูลนิธิพุทธธรรมขออนุญาตพิมพ์ “*จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร*” ผู้บรรยายก็จะไม่อนุญาต เพราะทางสถาบันวิจัยพุทธศึกษาศาสตร์ มศว. ได้ตั้งใจไว้แล้วว่า จะจำหน่ายด้วย แต่ปรากฏว่าทางสถาบันวิจัยพุทธศึกษาศาสตร์ไม่ขัดข้องต่อมูลนิธิพุทธธรรม เพราะสถาบันฯ จะจำหน่ายภายในเพียงในวงงานของสถาบันฯ เท่านั้น ถ้ามูลนิธิพุทธธรรมพิมพ์เผยแพร่ทั่วไปภายนอก ก็จะเป็นการช่วยกันเผยแพร่ความรู้ธรรมให้เป็นที่ประจักษ์กว้างขวางยิ่งขึ้นไป เมื่อสถาบันวิจัยพุทธศึกษาศาสตร์ไม่ขัดข้อง ผู้บรรยายก็อนุโมทนาตามความประสงค์

ในด้านการพิมพ์แจกเป็นธรรมเนียม ได้ตกลงใช้เงินจาก “*ทุนส่งเสริมพุทธธรรม*”* (ไม่ใช่ *มูลนิธิพุทธธรรม* - ต่างหากกัน) ที่คุณ ส. ศศว. (ผู้ศรัทธาท่านนี้ ขอ

* ทุนส่งเสริมพุทธธรรมนี้ มีความเป็นมาสืบเนื่องจากศรัทธาของคุณ ส. ศศว. กล่าวคือ เมื่อประมาณ ๗ ปีมาแล้ว คุณ ส. ศศว. ได้ไปหาผู้บรรยายและขอถวายเงินทุน ๑ ล้านบาท เพื่อพิมพ์หนังสือ “*พุทธธรรม*” เผยแพร่ให้กว้างขวางที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ผู้บรรยายไม่มีเวลา จึงขอรับเฉพาะกุศลเจตนา ไม่รับเงิน เมื่อผู้บรรยายไม่รับ คุณ ส. ศศว. ก็ได้นำเงินไปเข้าธนาคาร ตั้งเป็นบัญชีทุนไว้ เพื่อผู้บรรยายจะใช้เมื่อใดก็ได้ไปเบิกมาถวาย

(๕๗)

ทำบุญบำเพ็ญประโยชน์เจียบๆ ไม่ให้เปิดเผยนาม แต่ผู้บรรยายขอย่อชื่อของท่านลงไว้ โดยยังไม่ได้อธิบายความเห็นชอบ) ได้ตั้งถวายไว้ เป็นคำพิมพ์ เพื่อจะได้สนองศรัทธาของคุณ ส. ศกว. บ้างเป็นครั้งคราว ในคราวเดียวกันนี้ พระครูปลัดอินทร์ จินตาปัญญา และสพรหมจารี พร้อมด้วยญาติโยมบางท่าน ก็ได้พิมพ์อีกส่วนหนึ่ง เพื่อเป็นบรมบรรณาการในโอกาสมงคลแห่งวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๓๖ และล่าสุด ได้ทราบว่าพระบุญรอด สุบสนโน ก็ร่วมพิมพ์แจกเป็นธรรมทานอีกจำนวนหนึ่ง เพื่อส่งไปให้แก่ท่านหนังสือ ห้องสมุด และสถาบันการศึกษาต่างๆ เป็นต้น

ค. ด้านวิชาการ

ในการอ้างอิงแหล่งที่มาของพุทธพจน์ หรือข้อความในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่ยกมาแสดงในหนังสือเล่มนี้ ได้ตกลงใช้การอ้างอิงแบบที่คิดว่าสั้นและสะดวกที่สุด โดยตัดส่วนที่ไม่จำเป็นออกไปทั้งหมด ผู้อ่านจึงอาจรู้สึกแปลกตา และเห็นว่าไม่เหมือนกับหนังสือเล่มอื่นๆ ที่พิมพ์ออกมาก่อนหน้านี้ (ความจริงวิธีนี้เคยใช้แล้วในหนังสือ *อภิมุขพจนานุกรม* พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๒)

วิธีที่เข้ามาแต่เดิม คือ

ก. สำหรับพระไตรปิฎก เป็น อักษรย่อชื่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า

เช่น ส.ส. ๑๕/๗๔๐/๒๗๘

ข. สำหรับอรรถกถา เป็น อักษรย่อชื่อคัมภีร์ เล่ม/หน้า

เช่น ม.อ. ๒/๓๔๕

วิธีอ้างอิงแบบนี้ สำหรับพระไตรปิฎก มีส่วนเกินจำเป็นที่สร้างความรู้สึกยากและงแก่ผู้ใช้ ในขณะที่การอ้างอิงควรมุ่งให้สั้น ง่าย และนับไวที่สุด ส่วนเกินจำเป็นคือ อักษรย่อชื่อคัมภีร์ เพราะพระไตรปิฎกท่านจัดลำดับเล่มเรียงไว้ตลอดทั้งชุดอยู่แล้ว เพียงบอกเล่มที่ก็พอ ส่วนเลขหน้า ก็มีปัญหา เพราะฉบับภาษาบาลีกับฉบับ

คุณ ส. ศกว. รอมมาหลายปี ก็ยังไม่มีการใช้ทุนนั้นสักที จนในที่สุดคุณ ส. ศกว. ได้ความคิดใหม่ จึงเอาดอกเบียธนาคารจากทุน ๑ ล้านบาทนั้น ตั้งเป็นทุนใหม่ขึ้นอีกบัญชีหนึ่ง สำหรับให้ผู้บรรยายใช้พิมพ์หนังสือธรรมเล่มปลีกย่อย ส่วนบัญชีใหญ่เดิมคงไว้สำหรับเผยแพร่หนังสือพุทธธรรมต่อไป ผู้บรรยายได้ให้ตั้งชื่อบัญชีใหม่นั้นว่า *ทุนส่งเสริมพุทธธรรม* เพื่อจารึกศรัทธาของคุณ ส. ศกว. ต่อหนังสือพุทธธรรมไว้ คุณ ส. ศกว. ได้คอยกระตุ้นเตือนให้ใช้ทุนที่กล่าวนั้นพิมพ์หนังสือธรรมเล่มเล็กๆ เผยแพร่ แต่ผู้บรรยายก็ไม่ค่อยมีเวลา การได้ใช้ทุนนั้นพิมพ์หนังสือเล่มนี้ จึงให้เกิดความยินดีที่จะได้ฉลองศรัทธาของคุณ ส. ศกว. อีกครั้งหนึ่ง

(๕๘)

แปลเป็นไทย เลขหน้าไม่ตรงกัน เมื่อไม่ตรงกันก็ต้องบอกหรือต้องสอบถามว่าอ้างฉบับบาลีหรือฉบับแปลไทยทำให้ยุ่งยากและอาจจะงงโดยใช้เหตุ ส่วนที่จำเป็นคือข้อซึ่งตรงกันทั้งฉบับบาลี และฉบับแปลเป็นภาษาไทย เมื่ออ้างข้อแล้วก็ใช้ร่วมกันได้ จะใช้ฉบับบาลีหรือแปลไทยก็ตรงกัน เท่ากับอ้างอิงอย่างเดียวใช้ได้ทั้งสองชุด (จะมีปัญหาบ้างก็เพียงน้อยเล่มที่ไม่ค่อยได้ใช้อ้าง เช่น เล่ม ๓๓ ซึ่งขึ้นเลขข้อใหม่ถึงสามครั้ง; ข้อ ที่อ้างนี้ใช้ตามพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ และฉบับภาษาไทยที่แปลจากบาลีฉบับสยามรัฐนั้น)

ส่วนการอ้างอิงบรรณคดี ต้องใช้ตามเดิมไปก่อน เพราะยังไม่มีการตกลงจัดเป็นชุดที่สมบูรณ์และเรียงลำดับเล่มให้แน่นอนและฉบับแปลเป็นไทย ก็ยังไม่เข้ารูปเล่มตัวสำหรับระบบการอ้างอิงอักษรย่อชื่อคัมภีร์จึงยังจำเป็น และยังคงต้องใช้เลขหน้า ซึ่งหมายถึงเลขหน้าของฉบับภาษาบาลี

เมื่อตกลงตามที่กล่าวมา วิธีอ้างอิงคัมภีร์ที่ใช้ในหนังสือนี้ จึงเป็นดังนี้

ก. สำหรับพระไตรปิฎก เป็น เล่ม/ข้อ

เช่น ๑๕/๗๔๐

ข. สำหรับบรรณคดี เป็น อักษรย่อชื่อคัมภีร์ เล่ม/หน้า

เช่น ม.อ. ๒/๓๔๕

นอกจากนั้น ยังได้แสดงหลักฐานที่มานี้ไว้ในวงเล็บต่อท้ายพุทธพจน์หรือข้อความที่อ้างนั้นทันทีด้วย โดยไม่ต้องทำเป็นเชิงอรรถ

บัดนี้ คุณกานดา อารยางกูร กับคุณบุบผา และคุณธวัช คณิตกุล ได้แจ้งความประสงค์ขอพิมพ์หนังสือ **“จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?”** แจกเป็นธรรมทาน เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่วางขวงยิ่งขึ้น อาตมายินดีอนุญาติตามความประสงค์

ขออนุโมทนา คุณกานดา อารยางกูร และคุณบุบผา คุณธวัช คณิตกุล ที่ได้มีน้ำใจเกื้อกูลหวังให้สัมมาทัศนะเจริญแพร่หลายในสังคม ขอกุศลปณิธานที่ตั้งไว้จงสัมฤทธิ์ผลและประโยชน์สุขจงบังเกิดแก่ประชาชน สมดังบุญเจตนา

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๗ ธันวาคม ๒๕๓๖